

Recenze

Konec mýtu o provokaci StB v Babicích

Markéta Devátá

STEHLÍK, Michal: *Babické vraždy 1951*. (Edice 1938–1953, sv. 1.) Praha, Academia 2016, 255 stran, ISBN 978-80-200-2593-7.

Babice našly svého historika, což je v každém případě dobrá zpráva. Po několika převážně publicisticko-dokumentačních monografických pokusech čtenáři dostávají do ruky knihu napsanou nejen se znalostí pramenné základny, ale i historiografické práce. Monografii lze jednoznačně ocenit za věcný styl, s nímž se Michal Stehlík vyrovnává s tématem, které společnost stále vnímá značně emocionálně. Dokládají to i výrazné mediální anotace doprovázející vydání knihy.¹ Jak autor sám píše, bylo jeho ambicí popsat, „co můžeme dokázat“ o babickém případě (s. 232), a předložit „kroniku babických vražd“, aniž by si nárokovala být definitivní „pravdou o Babicích“ (s. 234). Tomu odpovídá i forma některých částí knihy – kromě místopisu dotčených obcí v jedné z úvodních kapitol také přílohové texty: chronologie událostí, krátké portréty hlavních aktérů, přehled hlavních procesů. Také skutečnost, že autor nepředkládá hlubší rozbor stávající literatury, uměřenost celkového rozsahu textu i (snad až příliš nadužívané) množství ilustrací naznačují, že publikace byla koncipována s ohledem na laickou veřejnost.

1 Například v *Lidových novinách* z 2. července 2016: RYCHLÍK, Martin: Babický mord nezosnovala StB (s. 1); TÝŽ: Iniciátor střelby nebyl estébák, spíš blázen (s. 3); PETRÁČEK, Zbyněk: Legenda o Babicích (s. 7).

Michal Stehlík se rozhodně vyvaroval úskalí, která bývají charakteristická pro současnou historicko-dokumentační produkci, totiž zatížení textu neúměrně rozsáhlými citacemi z pramenů i snahou nevynechat ani ty nejsubtilnější faktografické zmínky. Na základě podrobného archivního výzkumu předkládá přehledným a srozumitelným způsobem popis případu, tak jak jej lze ve světle současného stavu poznání rekonstruovat, a dekonstruuje klíčové momenty příběhu Babice jako „ďábelského plánu Státní bezpečnosti“ (s. 234), jak se postupně vytvořil, zejména pod vlivem přinášených pamětnických reflexí. Na rozdíl od jiných starších i aktuálních zpracování podrobuje svědectví pamětníků pečlivé kritické analýze a konfrontaci s dalšími prameny² a dochází k závěru, že Babice jsou autentickým regionálním příběhem, do nějž režim vstupuje až po 2. červenci 1951 v podobě účelově upravené verze událostí, předkládané společnosti prostřednictvím politických procesů.

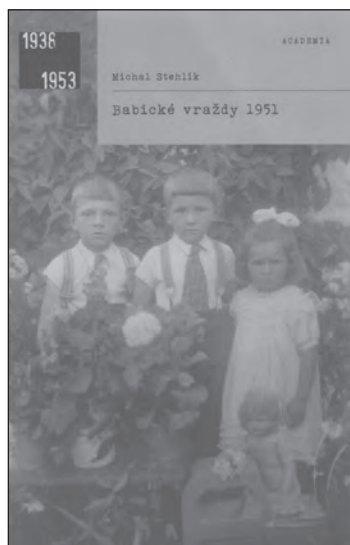
Pamětnické reflexe jsou přitom v tomto ohledu autentickým svědectvím, jak si místní lidé babickou tragédií vykládali. Tato vysvětlení stojí na přesvědčení, že Ladislav Malý byl jediným střelcem v babické škole, že se v bolíkovickém poli snažil zlikvidovat „svedené“ a následně vydírané spoluaktéry, že jej odtud jako svého spolupracovníka Státní bezpečnost odvezla (a „podstrčila“ na místě jinou mrtvolu, neboť Malý byl prý později různými osobami náhodně spatřen). Že v pozadí událostí byla „temná pravda“, před jejímž blížícím se naplněním varoval jeden z místních komunistických funkcionářů a kterou nesměl vyslovit jiný komunistický funkcionář, jediný přeživší svědek babických vražd. Všechny tyto interpretační pokusy mají společné jedno: lidé dotčení událostmi si je nedovedli vysvětlit tak, jak se ukazuje, že se opravdu staly – tedy že „ďábelský plán“ neexistoval a že v babické škole vraždil nejen Malý, ale i „jejich“ člověk (Antonín Mityska). Michal Stehlík, jenž tyto domněnky postupně vyvrací, byl konfrontován s nutností nabídnout jiné objasnění: s důrazem na dobovou (a dnes již těžko pochopitelnou) vypjatou atmosféru hrozby nového válečného konfliktu vysvětluje účast místních lidí v případě jejich nespokojeností s poučným režimem a sdílenou představou o jeho dlouhodobé neudržitelnosti, ochotou organizovat v návaznosti na zdejší partyzánskou tradici nový odboj.

Ve snaze vyvrátit mnohé mýty panující kolem „tajemné“ úlohy „kapitána Ladislava“, jejichž analýza je v knize podána věcným a nespekulativním způsobem, se autor snad až příliš soustředil právě na postavu Malého. Označuje jej za „hybatele“ celého případu, podněcujícího rezistenční postoje místních lidí, s tím že jeho motivace a jednání jsou *de facto* racionálně neuchopitelné. Z rekonstrukce událostí, jak je sám předkládá, však vyplývá, že Malý nebyl vždy tím, kdo určil „cíle“ jednotlivých „odbojových“ vystoupení. Akce v Heralticích proti předsedovi místního národního výboru vzešla od jeho označení Františkem Kopulekým, dvě akce (v Mikulovicích a v Horním Újezdu) inicioval Antonín Mityska, Antonín Plichta

2 Srv. KOLOUCH, František: *Oběť případu Babice: Jan Bula (1920–1952)*. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2016. Autor ve své práci, kterou lze v některých ohledech považovat za zdařilou (zejména v plastickém vylíčení dobové situace v regionu), interpretuje babický případ zcela v intencích výpovědí pamětníků.

starší byl zase názoru, že „v Šebkovicích se musí udělat pořádek“ (s. 107). Sám Malý tedy nestál za vším. Bezpochyby byl akcelerátorem dění, bez něho by se asi místní „odbojáři“ k žádnému razantnímu vystoupení neodhodlali, ale na druhé straně bez nich – a nešlo jen o mladíky svedené romanticko-dobrodružnou představou nového odboje jako v případě Drahoslava Němce – by ani Malý nemohl svou „bez přehánění šílenou činnost“ (s. 234) uskutečňovat. V knize však nejdeme příliš přesvědčivé vysvětlení motivací a jednání těch, kteří byli ochotni se k Malému připojit, skrývat jej a poskytovat mu materiální podporu, a především neoznámít jeho pobyt, a to dokonce ani po babických vraždách.³

Michal Stehlík jako by nechtěl opustit lineární „kronikářský“ popis hlavní dějové linky spějící k babickým vraždám a následným procesům. Širšímu kontextu věnuje poměrně krátkou kapitolu s těžištěm v dobových proticírkevních a kolektivizačních kampaních (s. 23–30), aniž by zde více využil jak své dosavadní práce,⁴ tak jiné relevantní studie zabývající se výzkumem dobové situace v regionu.⁵ Je škoda, že se nepokusil v tomto regionálním rámci o propracovanější nástin toho, jakým způsobem byla kolektivizace prosazována a jak byli místní rolníci a živnostníci „konfrontováni s represemi“ (s. 232), na příkladech konkrétních osob souvisejících s hlavním příběhem.⁶ Podobná příležitost se autorovi nabízela

- 3 Stejný postřeh přináší i Petr Zídek ve své recenzi, v níž dále Stehlíkovi vytýká, že se nesnažil babický případ analyzovat v kontextu aktuální diskuse o třetím odboji (ZÍDEK, Petr: Babice: Ladislav Malý nebyl agentem StB. In: *Lidové noviny* (18.6.2016), s. 22. Dostupné též online z: <http://www.michalstehlik.cz/v-mediich-92-recenze-na-knihu-babicke-vrazdy-1951>).
- 4 STEHLÍK, Michal: Jihlavský kraj a proces kolektivizace 1948–1960. In: *Dačický vlastivědný sborník*, č. 4. Dačice, Spolek přátel muzea v Dačicích – Městské muzeum a galerie Dačice 2007, s. 211–224; TÝŽ: „Je vhodná doba se s nimi vypořádat...“ Úloha církevních oddělení Krajského národního výboru Jihlava a Okresního národního výboru Moravské Budějovice v případě Babice v roce 1951. In: *Paměť a dějiny*, roč. 2, č. 1 (2008), s. 53–59.
- 5 Viz např. JIČÍNSKÝ, Petr: Socializátoři venkova? Tajemníci místních národních výborů na Moravskobudějovicku v prvních letech komunistického režimu 1949–1954. In: *Západní Morava*, roč. 6. Brno – Třebíč – Žďár nad Sázavou, Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Třebíč – Státní okresní archiv Žďár n/S. 2002, s. 74–103; ŠIKULA, Martin: Reorganizace místních národních výborů roku 1950 v obcích severního Horácka. In: *Tamtéž*, roč. 14 (2010), s. 56–74; FIC, Vladimír: Moravské Budějovice v letech 1945–1960. In: *Tamtéž*, roč. 12 (2008), s. 102–148. Viz i dále.
- 6 Týká se to např. postihů osob z okruhu odbojové skupiny Gustava Smetany (s. 39–42): znárodnění mlýna Josefu Černošou v roce 1949, odsouzení Aloise Melkuse Okresním soudem v Moravských Budějovicích za neplnění státních dodávek v roce 1950 atd. (Viz např. NAVARA, Luděk – KASÁČEK, Miroslav: *Mlynáři od Babic: Nová fakta o osudovém dramatu padesátých let*. Brno, Host 2008, s. 16 n.)

u perzekucí místních duchovních (mimo jiné i předchozího babického faráře), jež do života v kraji s vysokou religiozitou jistě citelně zasáhly.⁷ Takový konkrétněji přiblížený situační rámec by rozhodně přispěl k lepšímu porozumění hlavnímu příběhu. Autor například až v medailonu v příloze naznačuje problémy Antonína Mitysky s plněním povinných dodávek (s. 240), zatímco v textu, kde jej v dějové lince uvádí na scénu, rozhodnutí přidat se k Malému vysvětluje jako jediné východisko v atmosféře jara 1951 (s. 109). Pokud však Mityska čelil v té době víceméně reálné hrozbě několikaměsíčního věznění za aktuálně nesplněné dodávky,⁸ pak tato okolnost – jak se lze domnívat – byla v jeho rozhodování důležitým, ne-li klíčovým faktorem.

Podobně se z vykreslených portrétů funkcionářů v Babicích (s. 137 a 139) nedozvídáme nic bližšího o okolnostech jejich ustavení ve funkcích po únoru 1948 ani o jejich působení v čele místního národního výboru až do osudného dne. Vždyť na počátku léta 1951 už byli ve funkcích přes tři roky (a dva z nich ještě déle). Byli „ti mrtví tady ve škole dobří lidé a něco takového si nezasloužili“, jak říká bývalý dlouholetý předseda MNV a později starosta v Babicích,⁹ anebo „měl být raději zastřelen [František] Bláha“ (jako funkcionář více „škodlivý“), jak se údajně vyjádřil den po vraždách syn jednoho z místních sedláků pomáhajících aktérům útoku těsně před jejich dopadením (s. 155)? Patřili mezi „příliš aktivní“ komunisty, kteří například stanovovali svým sousedům smluvní dodávky záměrně na hranici jejich možností, nebo se na prosazovaných změnách, kterými venkov na přelomu čtyřicátých a padesátých let procházel, podíleli „jen pasivně“, z titulu svých funkcí (a pod tlakem zemědělských referátů v okrese i kraji)? Naznačením odpovědí by smysl popisovaných událostí dostal pevnější kontury, Stehlík si však takové otázky – jakoby záměrně – neklade, a příběh tím budí dojem určité neúplnosti.

Naopak přesvědčivým způsobem autor dokazuje, že od vyšetřování babické střelby se odvíjí nový „příběh komunistické justice“ (s. 234), který na předchozí navazuje, aniž by jej musel logicky podmiňovat. Přehledně přitom líčí, jak babické události z 2. července 1951 ovlivnily osudy lidí zatčených již předtím, včetně těch, kteří s činností Ladislava Malého neměli nic společného a byli do odplaty režimu za Babice účelově vtaženi. Podrobně popisuje přípravy jednotlivých procesů i příklady manipulace s veřejným míněním, jež byla v některých aspektech opravdu ďábelská: její režiséři kalkulovali s předpokladem, že takzvaně organizovaná veřejnost přijme líčení při procesech za „pravdu o Babicích“, včetně stěžejní úlohy duchovních v celém případě, a bude ji tak dále reprodukovat („dokáží, že věc nebyla inscenována, ale že vše bylo pravdivé“,

7 Páter Arnošt Poláček byl v roce 1950 zatčen a odsouzen spolu s dalšími dvěma desítkami osob v souvislosti s šířením protirežimních letáků (viz KOLOUCH, F.: *Oběť případu Babice*, s. 127 n.).

8 *Tamtéž*, s. 205. František Kolouch cituje výpověď Ludvíka Stehlíka mladšího, že Malý Mitysku přesvědčoval s ohledem právě na tuto okolnost („oni tě stejně zavrou, tak pojď se mnou“).

9 KONTRA, Martin: Rozrušená země: Co všechno nám zbylo z teroru padesátých let. In: *Respekt*, roč. 9, č. 52 (1998), s. 11.

cituje autor na straně 186 dobový pramen).¹⁰ Analyzuje vykonstruovaná spojení katolické církve s terorismem i průvodní nátlak na odsouzení místních farářů z jejich řad („taktním způsobem bude vynuceno na duchovních, aby spontánně odhlasovali protestní rezoluce odsuzující [kněze] Drbolu i Pařila“, říká se tamtéž). Samostatnou kapitolu autor věnuje páteru Janu Bulovi (s. 201–206). Zdůrazňuje přitom celkovou soudní manipulaci s osudy duchovních, kteří byli odsouzeni a popraveni za skutky, jež se staly až po jejich zatčení, případně po vlně zatýkání z 3. července 1951.¹¹ Také soudy s místními rolníky a živnostníky uvádí Stehlík do souvislosti s přípravou procesů, jejichž rámec byl dán rozhodnutím politického sekretariátu Ústředního výboru KSČ z 10. července 1951, a věnuje se i perzekucím rodin odsouzených a jejich osudům po násilném vystěhování.¹² Ovšem i zde rezignoval na pokus o nástin, jaké měla extrémně tvrdá perzekuce širší důsledky pro prosazování kolektivizace v regionu, poté co z obcí zmizeli popravení, uvězněni a vystěhovaní „nepřátelé“. Bylo by to účelné i vzhledem k tomu, že jedna z klíčových (a autorem odmítnutých) spekulací, jež rozvíjela scénář babického případu jako cílené provokace Státní bezpečnosti, stavěla na předpokladu, že vládnoucí komunisté potřebovali najít záminku k prosazení „konečného řešení“ kolektivizace venkova, provázeného rozběhnutím takzvané akce „Kulak“. Autor zde přitom mohl vyjít ze studií historiků-archivářů věnovaných procesu kolektivizace v daném regionu, jež přímo vybízejí k další interpretaci.¹³

Závěrečná kapitola o „druhém životě Babic“ (s. 223–229) poněkud působí dojmem, jako by ji autor psal „povinně“, jakkoli by bylo možné rozhodnutí nezabývat se jím argumentačně obhájit. Navíc se věnuje *de facto* jen řešení babického případu

10 Zápis ze schůze bezpečnostní pětky Krajského výboru KSČ v Jihlavě z 19.7.1951 je citován podle publikace Adolfa Rázka *Stb + justice: Nástroje třídního boje v akci Babice*. Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 2002, s. 179 n.

11 Těžištěm obvinění pátera Františka Pařila se stalo připravované (a bezpečností odvrácené) vraždění komunistických funkcionářů v Šebkovicích. Jak autor zjišťuje, neměla StB o plánu povědomost až do zatýkání 3. července 1951 (s. 183). Poprvé o něm promluvil patrně zatčený Antonín Plichta starší 5. července (s. 107), tj. v den, kdy byl Pařil spolu s dalšími zatčen (s. 171).

12 Některé další poznatky k tomu viz ELLINGER, Jiří: Babické soudní procesy. In: *Západní Morava*, roč. 5 (2001), s. 113 n. Ellinger rovněž recenzoval publikace o babickém případě od Radovana Zejdy, Aloise Plichty a Pavla Janouška z roku 2001 (*tamtéž*, roč. 6 (2002), s. 174–176).

13 Viz GREGOR, František – JIČÍNSKÝ, Petr: Zákazy pobytu uložené tzv. kulakům v padesátých letech 20. století v okresech Moravské Budějovice a Třebíč. In: *Tamtéž*, roč. 12 (2008), s. 167–199; ŠTINDL, Martin: Nucené vystěhování tzv. kulaků z okresů Velké Meziříčí a Velká Bíteš v padesátých letech 20. století. In: *Tamtéž*, roč. 13 (2009), s. 226–266; KŘESADLO, Vít: Zákazy pobytu uložené tzv. kulakům v padesátých letech 20. století v okresech Bystrice nad Pernštejnem a Žďár nad Sázavou. In: *Tamtéž*, roč. 14 (2010), s. 119–131. Oproti čas- to editovanému seznamu „kulackých“ rodin určených k přesídlení (naposledy nejspíš srv. BLAŽEK, Petr – JECH, Karel – KUBÁLEK, Michal a kol.: *Akce „K“: Vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech. Studie, seznamy a dokumenty*. Praha, Pulchra – Česká zemědělská univerzita 2010) přinášejí tyto materiálové studie, zpracované na základě dalšího archivního výzkumu, seznamy osob (a jejich rodinných příslušníků), které byly z regionu prokazatelně vystěhovány, at již soudně, či na základě rozhodnutí trestních komisí.

televizním majorem Zemanem, tedy tématu, které již bylo v odborné literatuře zpracováno, což autor nezohledňuje.¹⁴

Míchal Stehlík se přece jen neubráníl jednomu ze současných nepřilíš pozitivních trendů, a sice napsat vlastní „nový“ příběh, jako by se mu do té doby nikdo nevěnoval. Ve své práci odkazuje primárně na vlastní archivní výzkum, jen s minimálním využitím stávající odborné literatury a jejího zhodnocení. V úvodu (s. 9–14) se sice některými zpracováními babického případu zabývá, ovšem zde provedený stručný (a nepřilíš strukturovaný) nástin může vyvolávat dojem, že k tématu dosud neexistují téměř žádné historiografické práce.¹⁵ Přitom základní historiografický přehled v posloupnosti vydaných titulů a v chronologii základních interpretací babických událostí by měl jistě i pro laickou veřejnost svou zajímavost.¹⁶

Odhlédneme-li od výhrad a vrátíme-li se k tomu, jak je (a ne jak není) kniha napsána, je třeba ji vyzdvihnout jako autorův zásadní publikační počín. Michal Stehlík má pravdu, když v úvodu konstatuje, že Babice jsou do značné míry neoprávněně vnímány jako „dostatečně známý případ“ (s. 9). Tím se stává teprve s jeho knihou, jež přináší ucelený faktografický a interpretační rámec babických událostí a demytizuje mnohé zakořeněné narace v konfrontaci s mnohem obtížněji přijímanou „banalitou dějin“ (s. 234).

14 Viz např. RŮŽIČKA, Daniel: *Major Zeman – propaganda nebo krimi? Zákulisí vzniku televizního seriálu*. Praha, Práh 2005; TÝŽ: Babice – dvojjediný případ majora Zemana. In: KOPAL, Petr (ed.): *Film a dějiny, sv. 2: Adolf Hitler a ti druzí: Filmové obrazy zla*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů – Casablanca 2009, s. 272–300.

15 Například z exilového prostředí je zmiňován jen František Vohryzka, ale ne Karel Kaplan, ačkoli „zakladatelský“ význam Kaplanových prací k analýze „zakladatelského období“ komunistického režimu je dosud asi nezastupitelný (i když se – stejně jako Vohryzka – Babicím nevěnuje monograficky): KONOPA, Josef [VOHRYZKA, František]: *Venkov v temnu: Násilná socializace čs. zemědělství*. Mnichov, Alžběta Svobodová 1986. Líčení babického případu (s. 55–66) je zde zpracováno na základě citací z knihy Oty Holuba *Vlčí komando* (Praha, Práce – Naše vojsko 1981), konfrontovaných s jinými zdroji (převážně s články či výpověďmi z období pražského jara). Srv. např. KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Praha, Mladá fronta 1993, s. 336–345 (původně Toronto, Sixty-Eight Publishers 1985).

16 Seznam literatury, v němž chybějí i některé monografické publikace (OPAVSKÝ, Jaroslav: *Babice*. Praha, Svoboda 1951; KÁBELE, Stanislav: *Babice: 1951–2011. Dokumenty a polemiky o babické tragédii*. Praha, Futura 2011), nemůže ve své výběrové podobě tento rozbor kompenzovat.

Recenze

Proměny diktatury v proměnách pohraničí

Marián Lóži

MRŇKA, Jaromír: *Svéhlavá periferie: Každodennost diktatury KSČ na příkladu Šum-perska a Zábřežska v letech 1945–1960*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, 218 stran, ISBN 978-80-87912-34-8.

Regionální studie se v oboru soudobých dějin stále netěší příliš dobré pověsti. Situovány daleko od hlavních center rozhodování a omezeny na úzký, už pro svou nevyhnutelnou specifickou nereprezentativní prostor, jeví se jejich potenciální přínos přinejlepším jako doplňkový k hlavnímu proudu historiografie. A co je horší, faktické výsledky v podobě publikovaných prací, ani zdaleka pokaždé na patřičné kvalitativní úrovni, tomuto přezíravému náhledu mnohdy dávají za pravdu. Některé pouze na vybraných lokalitách reprodukují perspektivu mocenských ústředí, další jsou jen banálním popisem místních událostí, postrádajícím hlubší smysl a obecnost. Proč jim tedy vůbec věnovat pozornost?

Odpověď na tuto poněkud sugestivní otázku přináší publikace Jaromíra Mrňky, příznačně nazvaná *Svéhlavá periferie*. Nejenže se v regionálním kontextu zabývá nanejvýš závažnými historiografickými tématy, nýbrž také ukazuje, jak příhodný je právě tento kontext pro takové úsilí.

Svéhlavá periferie je geograficky vymezena dvěma okresy v severomoravském pohraničí,¹ konkrétně šumperským a zábřežským, které autor sleduje od konce druhé světové války až po vyhlášení takzvané socialistické ústavy roku 1960. Kromě úvodu a závěru je kniha rozdělena do tří částí, z nichž každá pokrývá vymezený časový úsek.

První oddíl postihuje poválečné období, které se v pohraničí vyznačovalo vyháněním Němců a novým osidlováním. Střetávali se zde starousedlíci s novými přistěhovalci, kteří si vzájemně upírali důstojnost a vrhali po sobě různá obvinění. Současně však obě skupiny sdílely oficiálně šířené představy o lepší budoucnosti postavené na národní jednotě a poctivé společné práci. Velmi mě zaujal Mrňkův postřeh, že shoda na této vizi přetrvala porážku nekomunistických politických stran v únoru 1948 a výrazněji přetvářet se začala až se zahájením programu takzvané generální linie výstavby socialismu o rok později. Míra kontinuity s předchozí dobou byla nepochybně větší, než by se mohlo na první pohled zdát.

Druhý oddíl je situován do první poloviny padesátých let. Zachycuje postupnou proměnu důrazu mocenského ústředí z nacionální politiky na politiku třídní (velice patrnou ve smířlivějším postupu vůči Němcům),² a především stupňující se příklon k jednoznačně stalinistické politice, která místo předchozího vyjednávání stavěla společnost před hotovými rozhodnutími. Stranické centrum však současně přikládalo zásadní význam také bez přestání vyzdvihované potřebě kritiky a sebekritiky funkcí onářů, vrcholící až honem na vnitřní nepřátele. Do něho se zapojovali rovněž místní aktéři, kteří kritiku přizpůsobovali svým lokálním, či přímo partikulárním zájmům. I když tyto tendence silně destabilizovaly stranickou hierarchii a důvěru v ni, nabízely srozumitelný výklad panujících defektů, jež proměňovaly ze systémových na personální, a umožňovaly se od nich očistit. Nicméně univerzální východisko poskytnout nedokázaly. Stalinistická koncepce nakonec vyústila v rozsáhlou krizi, vedoucí k znepřátelení prakticky všech sociálních skupin a závažné delegitimizaci diktatury. Následovalo složité hledání a vyjednávání nového konsenzu, jehož výsledkem bylo omezení – nikoliv však odmítnutí – represivních praktik ze strany státu a snaha o zajištění přijatelné životní úrovně obyvatelstva.

Třetí oddíl potom sleduje, jak tato nová politika proplovala úskalími roku 1956, kdy byl odhalen kult Stalinovy osobnosti a proběhlo maďarské povstání, a postupně nabyvala jasných, pevných obrysů. Ve společnosti našla pokud ne podporu, tak alespoň více či méně aktivní přijetí a do roku 1960 už nebyla vystavena zásadnější zkoušce.

Co všechny oddíly *Svéhlavé periferie* spojuje, je setrvalé úsilí postihnout lokální společnost. Tu Mrňka nepojímá jako homogenní masu, ale účelně ji rozděluje na jednotlivé skupiny. Pro poválečnou dobu tak vedle sebe staví nativní českou populaci a nové usídlence, v následujících obdobích pak přechází ke klasičtějšímu

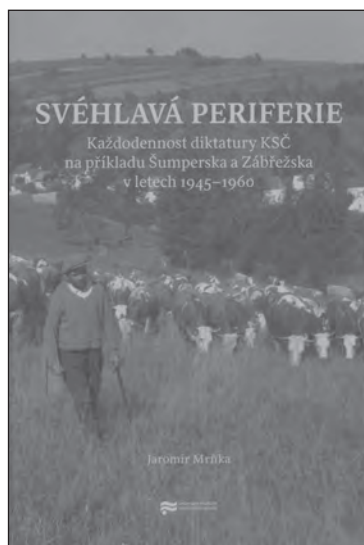
1 Termínem „pohraničí“ je zde míněn nikoliv úzký územní pás okolo státních hranic, nýbrž geografický prostor dříve osídlený německým obyvatelstvem.

2 Jaromír Mrňka zde přejímá tezi rozvinutou Matějem Spurným a dokládá ji příklady ze studovaných regionů, především ze šumperského okresu (srv. SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my: Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha, Antikomplex 2011).

dělení na zemědělce a dělníky, aniž by však pustil ze zřetelů předchozí členění podle původu. Tento přístup mu umožňuje vyváženě zpracovat materiální podmínky, s nimiž se každá studovaná skupina musela potýkat, a především jejich myšlenkový svět. Představy a hodnotová stanoviska, jež zaujímaly, byly podle Mrňky složitým amalgámem tradičních mentalit a nově osvojovaných výkladových vzorců. Zvláště na mě tato podvojnost zapůsobila při popisu kritiky, kterou společenští aktéři směřovali vůči praktikám stalinismu. Konvenční mentalita se zde projevovala kupříkladu u stížností manželek funkcionářů, jež hořekovaly nad absencí manželů, schůzujících dlouho do noci (a role mohly být i obrácené), nebo v dopisech adresovaných vedoucím státním představitelům, ve kterých se strádající starší občané uchýlovali k devótním oslovením a poniženým prosbám o různá zvýhodnění a úlevy. Naopak osvojení dobového jazyka dokládají četné výzvy stěžovatelů ke znovuvýstavbě komunistické strany ze zdola nebo k inspiraci Sovětským svazem, kde kritizované nedostatky byly údajně již dávno překonány. Výsledný obraz duchovních obzorů společnosti je díky této vnímavé diferenciaci nanejvýš pestrý.

Totéž bohužel nemohu říci o zachycení mocenského ústředí a jeho nároků. V Mrňkově podání na mě působí jako povýtce rigidní faktor, jednosměrně usilující o totální nadvládu. Přitom regionální perspektiva umožňuje k problému přistoupit netradičním způsobem, ať už analýzou chaotických až rozporných směrnic, nebo personálního aspektu ovládnutí, zprostředkovaného delegáty a instruktory nadřízených stranických orgánů. Ti jsou zde místo toho pojímáni jako oficiální hlasy, neodchýlně prosazující „nahore“ přijatá rozhodnutí. Tento dominantní diskurz se občas jeví téměř vševládně, když jsou jako jeho pevná součást zahrnuty i projevy a příspěvky pronesené na krajských konferencích KSČ. Musím však dodat, že tento přístup ve druhé polovině knihy, ustupuje vyváženějšímu hodnocení a především že obsáhlejší rozbor toho, jak centrum vykonávalo moc, nebyl ambiciózní díla. Vznesenou kritiku je tudíž nutno brát s rezervou.

Obdobnou ambivalenci pociťuji též k autorovu stylu. Mrňka zaplnil text odborným pojmovým aparátem, který občas působí poněkud těžkopádně. Víím, že se jedná o běžný postup a že pro historiograficky poučeného čtenáře by neměl představovat zásadnější překážku. Laika ale může odradit, což by vzhledem k tematické přitažlivosti knihy byla velká škoda. Až chaotický se mi potom jeví výklad několika pasáží, v nichž autor přeskakuje z problému na problém v marné snaze postihnout všechny. Zároveň však každá kapitola disponuje společným jmenovatelem, podle něhož jsem se po krátkém zmatku relativně dobře zorientoval. Navíc tato snaha

o komplexní uchopení propůjčuje publikaci určitou vrstevnatost, která je vedle mnoha méně ambiciózních titulů chvályhodná a osvěžující.

Za významný úspěch autora považují, že dokázal citlivě pojmut proměnu severomoravského pohraničí během patnácti poválečných let, přestože působí takřka depresivně. Z nadějných očekávání, která do ní byla vkládána po válce, zašla v následujících letech bezmála všechna. Do pohraničí již nepřicházeli lidé za šťastnějším, spokojenějším životem, nýbrž z donucení a za trest.³ Okresy Zábřeh a v ještě výraznější míře Šumperk zůstaly regiony, kde etnicky i původem rozdělené skupiny nedokázaly založit společnou identitu a kde se, zvláště na vesnicích a samotách, nezacelila rána po vyhnaných Němcích. Je otázkou, nakolik tyto poměry přetrvaly až do dnešních dnů. Ačkoliv na ni autor přímo neodpovídá, podle jeho dikce lze soudit, že perspektivy jsou spíše pochmurné.

Publikaci Jaromíra Mrňky pokládám v rámci regionální historiografie KSČ a českých zemí ve čtyřicátých a padesátých letech minulého století za zásadní přínos. Vedle studií Libora Svobody a Tomáše Hradeckého⁴ a rozsáhlejších prací od Václava Kašky a Jakuba Šloufa⁵ řadím *Svéhlavou periferii* mezi to nejlepší, co na dané téma v poslední době vzniklo. Lze jen doufat, že tento vzestupný trend bude pokračovat a že tak pomínou důvody k přehlížení regionálně zaměřeného výzkumu v českých soudobých dějinách.

3 Maně mi v myslí vytanulo upomenutí na úděl Josefy Slánské, vdovy po popraveném generálním tajemníkovi ÚV KSČ Rudolfo Slánském, která byla na jaře 1953 i se svými dvěma dětmi přesídlena do Rázové u Bruntálu, do okresu přímo sousedícího s okresem šumperským. Její rodina byla jen jedna z nespočetného množství takto postižených. (Viz SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. Praha, Svoboda 1990, s. 182 n.)

4 SVOBODA, Libor: Státní bezpečnost v Českobudějovickém kraji v roce 1953. In: PETRÁŠ, Jiří – SVOBODA, Libor (ed.): *Osm let po válce: Rok 1953 v Československu*. Praha – České Budějovice, Ústav pro studium totalitních režimů – Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích 2014, s. 52–77; HRADECKÝ, Tomáš: Hodnocení činnosti krajského tajemníka KSČ Mikuláše Landy pohledem regionálních politických složek z doby před procesem. In: HORÁK, Pavel – HRADECKÝ, Tomáš (ed.): *České, slovenské a československé dějiny 20. století*, sv. 8. Ústí nad Orlicí, Oftis 2013, s. 343–354.

5 KAŠKA, Václav: *Neukáznění a neangažovaní: Disciplinace členů Komunistické strany Československa v letech 1948–1952*. Praha – Brno, Ústav pro studium totalitních režimů – Conditio humana 2014; ŠLOUF, Jakub: *Spříznění měnou: Genealogie plzeňské revolvy 1. června 1953*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2016.

Recenze

Po stopách stalinismu v Brně

Jiří Pernes

BRUMMER, Alexandr – KONEČNÝ, Michal: *Brno stalinistické: Průvodce městem*. Brno, Host 2015, 288 stran, ISBN 978-80-7491-478-2.

Vydávání průvodců po určitých typech historických památek či výtvorů lidské činnosti se stalo v poslední době módním trendem v nakladatelské činnosti. Probíráme-li se kupříkladu publikacemi nakladatelství Academia z posledních let, nemůžeme přehlédnout sličně vypravené průvodce po kostelech, kaplích a zvonících nebo rybnících České republiky stejně jako stylového literárního průvodce Prahou v meziválečném období.¹ Velké popularity se dočkal *Průvodce protektorátní Prahou* Jiřího Padevěta,² kterému se dostalo ocenění Slovník roku 2014, a dokonce prestižní ceny Magnesia litera jako „knihy roku“. K němu v dalších letech přibyly dva podobně koncipované svazky téhož autora, které formou místopisných hesel přinášejí detailní a mnohdy objevené informace o násilnostech spáchaných v českých zemích v závěrečné fázi německé okupace a v prvních měsících po osvobození.³ Tento výčet samozřejmě

1 KUČA, Karel: *Dřevěné a polodřevěné kostely, kaple a zvonice České republiky* (2015); TÝŽ: *Zděné zvonice České republiky* (2015); RENDEK, Jan – LIEBSCHER, Petr: *Rybníky České republiky* (2014); PIORECKÁ, Kateřina – PIORECKÝ, Karel: *Praha avantgardní: Literární průvodce metropolí 1918–1938* (2016).

2 PADEVĚT, Jiří: *Průvodce protektorátní Prahou: Místa – události – lidé* (2013).

3 TÝŽ: *Krvavé finále: Jaro 1945 v českých zemích* (2015); TÝŽ: *Krvavé léto 1945: Poválečné násilí v českých zemích* (2016).

není zdaleka úplný a mohl by pokračovat ještě dlouhou řadou dalších, více či méně úspěšných titulů.

Je třeba zdůraznit, že se nejedná o české specifikum, s podobným jevem se setkáváme v nakladatelské praxi také v okolních státech. Ostatně právě ve Spolkové republice Německo, konkrétně ve Výmaru, se dvěma brněnským historikům Alexandru Brummerovi a Michalu Konečnému dostal do rukou knižní průvodce po tomto městě v období nacistického režimu (1933–1945). Jak sami uvádějí, publikace je inspirovala do té míry,⁴ že zpracovali podobně laděnou knihu *Brno nacistické*, kterou v roce 2013 vydalo nakladatelství Host a která se rovněž setkala se zájmem čtenářů.⁵ Povzbuzeni nečekaným úspěchem napsali a ve stejném nakladatelství vydali její pokračování pod analogickým titulem *Brno stalinistické*, jež nejen brněnské veřejnosti připomíná a přibližuje poměrně nedávnou, přesto však v mnoha případech již zapomenutou historii moravské metropole.

Měl jsem to potěšení, že jsem se s rukopisem knihy *Brno stalinistické* mohl seznámit ještě před jeho vydáním. Nakladatelství Host mne totiž požádalo, abych na něj napsal lektorský posudek, což jsem rád udělal a text doporučil k publikování. Nyní využívám příležitosti, abych na stránkách *Soudobých dějin* o tomto originálním průvodci informoval také odbornou veřejnost zajímající se o historii komunistického režimu v Československu. Předložená kniha má totiž zájemcům skutečně sloužit jako „průvodce městem“, jak dokládá její podtitul, a proto by – jako literatura zdánlivě pouze zábavná – mohla uniknout pozornosti odborníků. Praktickému užití knihy byl uzpůsoben nejen její formát, umožňující, aby ji čtenář nosil v kapse či malé kabelce, ale také forma jejího zpracování. Skutečně se nejedná o text odborný, kniha je napsána populárním způsobem, bez poznámkového aparátu. Čtenář však brzy zjistí, že autoři problematice, o níž píší, dobře rozumějí a že vycházeli nejen ze studia odborné literatury, ale i z dokumentů, uložených ve fondech Archivu města Brna a Moravského zemského archivu v Brně, jejichž soupis je v závěru práce připojen. Vybrali si čtyřicet devět objektů či míst, které se v období „stalinismu“ zvláště negativně zapsaly do dějin města, a v krátkých čtivých kapitolách přibližují jejich osud a roli, již tehdy sehrály.

Začínají v samotném srdci Brna, na náměstí Svobody, kde ve dnech únorového převratu roku 1948 probíhaly komunisty organizované manifestace na podporu Klementa Gottwalda a jeho politiky. Logicky pak přecházejí k akčním výborům Národní fronty, jejichž činnost řídil Akční výbor Brněnského kraje, který tehdy sídlil v budově hotelu Passage v Lidické ulici, později přejmenovaného na Slovan. Stranou nemohlo zůstat hlavní nádraží, na němž nadšení brněnští komunisté 10. července 1948 přivítali Klementa Gottwalda, který zde na chvíli vystoupil z vlaku při své cestě do Bratislavy. V těsném sousedství nádraží se nachází hlavní pošta, která se během měnové reformy v roce 1953 stala jedním z míst, kde probíhala výměna peněz. Na nedalekém Zelném

4 Viz STULÍROVÁ, Markéta: Brno stalinistické vede čtenáře érou komunistické diktatury. In: *deník.cz* [online]. 9. února 2015 [cit. 2015-08-15]. Dostupné z: http://www.denik.cz/ostatni_kultura/brno-stalinisticke-ctenare-vede-erou-komunisticke-diktatury-20150208-6v7f.html.

5 BRUMMER, Alexandr – KONEČNÝ, Michal: *Brno nacistické: Průvodce městem*. Brno, Host 2013.

trhu se zase konalo smuteční shromáždění u příležitosti úmrtí prezidenta Edvarda Beneše v září 1948. Ve stejném prostoru se nachází i brněnská tržnice, zprovozněná v roce 1951, na jejímž osudu autoři demonstrovali katastrofální nedostatek základních potravin, který v té době československou veřejnost trápil.

V samostatných kapitolách autoři přibližují centra tehdejší moci – budovu krajského výboru KSČ, Novou radnici, v níž se nacházel brněnský městský národní výbor, sídlo krajského sekretariátu Československého svazu mládeže, krajského střediska Svazu československo-sovětského přátelství, ale i sídlo pobočky Komunistické strany Řecka v Brně. Sídlem státní správy na krajské úrovni, tedy krajského národního výboru, byl Nový zemský dům na Žerotínově náměstí. Samozřejmě autoři nemohli vynechat budovu Krajského velitelství Státní bezpečnosti v Brně v Leninově (dnes Kounicově) ulici, vyšetřovnu a věznici StB v Příční ulici a další v Orlí ulici, pověstnou věznici na Cejlu či tábor nucené práce, který se počátkem padesátých let nacházel skoro v centru města v Lidické ulici. S činností Státní bezpečnosti a soudů, zbavených nezávislosti, je spojeno několik soudních procesů, jež tehdy v Brně proběhly. Kniha připomíná proces s „agenty“ takzvané Zelené internacionály v roce 1952, v jehož průběhu usedly na lavici obžalovaných takové osobnosti, jako byli spisovatelé Jan Zahradníček, Václav Prokúpek, František Křelina a Josef Knap, historik Zdeněk Kalista, literární kritik Bedřich Fučík a další. Proces se odehrál v budově Zemské sněmovny, v níž dnes – ironií dějin – sídlí Ústavní soud. V této souvislosti autoři nemohli nevěnovat pozornost domu na rohu Šilingrova náměstí a Starobrněnské ulice, v němž sídlila redakce katolicky orientovaného časopisu *Akord*, do kterého všichni výše uvedení autoři – a mnozí další – přispívali a kterou dnes připomíná pamětní deska. Další politický proces, tentokrát „s agenty Vatikánu a teroristickými vrahy“, se konal v Brně v červnu 1952. Aby jeho „výchovný“ dopad byl co nejmasovější, organizátoři mu vyhradili velký sál brněnského Stadionu.

Tažení proti církvím, především proti církvi římskokatolické, se pochopitelně nevyhnulo ani Brnu, tím spíše že bylo a je sídlem biskupství. Proto se v průvodci stalinistickým Brnem ocitla i biskupská rezidence na Petrově, která připomíná smutný osud biskupa Karla Skoupého. Jako v jiných částech republiky i v moravském hlavním městě měla pozici církve oslabit Katolická akce, inscenovaná komunistickými úřady. Ustavující schůze jejího krajského výboru se konala 18. června 1949 v Besedním domě, budově, která vždy sloužila brněnské kultuře a v níž od 19. století sídlily české kulturní spolky. Komunistický režim je ovšem zlikvidoval, a aby se této reprezentativní budově dostalo odpovídajícího využití, přidělil ji vojsku, které – pod velením ministra obrany Alexeje Čepičky – Besední dům změnilo v Oblastní dům armády, takzvanou Armu. Příběh potlačování náboženské svobody v tehdejší době připomíná i osud salesiánského kostela v brněnské čtvrti Žabovřesky a židovské synagogy. Samozřejmě přitom nemohli autoři pominout vlnu oficiálního antisemitismu, která počátkem padesátých let, v souvislosti s procesem s Rudolfem Slánským, zaplavila celou republiku včetně Brna.

Právě v té době procházelo Brno proměnou v centrum vysokého vojenského školství. Autoři zmiňují založení Vojenské technické akademie a objekty, které s ní byly spojeny, a také negativní následky, jež tato opatření měla pro ostatní brněnské vysoké

školy. Konkrétně se jednalo o faktickou likvidaci Vysoké školy technické Dra Edvarda Beneše, která byla takřka celá převedena pro účely vojenského školství, a také o Právnickou fakultu Masarykovy univerzity, která byla v roce 1950 zrušena a jejíž budova připadla také Vojenské technické akademii. Autoři v této souvislosti vhodně připomínají dobovou anekdotu, podle níž měla být na brněnském nádraží umístěna tabule s nápisem „Vojenská technická akademie – dříve Brno“. Násilnou ideologizaci procházely i ostatní brněnské vysoké školy, konkrétně autoři uvádějí Vysokou školu zemědělskou a Filozofickou fakultu Masarykovy univerzity, které byly vystaveny silnému politickému tlaku. Na příkladu budovy rektorátu Masarykovy univerzity připomínají poúnorové čistky v řadách studentů i profesorů a řádění takových postav, jako byl tehdejší rektor profesor František Trávníček. S vysokými školami úzce souvisí i bývalá budova Zemské a univerzitní knihovny v Leninově (dnes Kounicově) ulici, již tehdy postihlo vyřazování politicky „nevhodné“ literatury z knižních fondů. Trapnou roli musely nejednou sehrát i další brněnské kulturní instituce, za všechny autoři uvádějí alespoň Dům umění, který připravoval výstavy, jež musely být v první řadě na vyšší ideologicky, zatímco umění bylo až druhořadé.

Při psaní o Brně v období stalinismu nelze pominout osobu Otto Šlinga, který stál v letech 1945 až 1950 v čele zdejšího krajského výboru KSČ. Autoři se pochopitelně v první řadě zaměřili na jeho nejnámější akci Mládež vede Brno, za velmi přínosné a objektivně však pokládám, že věnovali pozornost i vile v Eliášově ulici, kde Šling bydlel, a že připomněli i privátní život této tragické a dnes již fakticky zapomenuté postavy československého stalinismu. V této souvislosti se samozřejmě museli zmínit o tom, že ze Šlingovy iniciativy právě v Brně vznikl první pionýrský dům v republice. Škoda jen, že pomlčeli o skutečnosti, že Šling ve svém velikášství tuto instituci chtěl nazvat Ústředním domem pionýrů a mládeže. Neměl však šanci, protože přece cokoli ústředního mohlo existovat jen v Praze, a tak musel zůstat jen u krajského formátu. V době, kdy Šling stál na vrcholu moci, chtěl z Brna udělat československý Leningrad, a proto podporoval všechny aktivity, které měly přispět k rozvoji města a zvýšit jeho význam. Patřila k nim také akce Občané budují své město, kterou brněnští komunisté organizovali od roku 1949 a která měla formou dobrovolných brigád přispět ke zvelebení Brna. Počáteční nadšení lidí ovšem rychle vyprchalo a pod tlakem reality se časem změnilo ve lhostejnost.

Stalinistické období našich dějin bylo charakteristické svou pompézností, pěstováním „kultu osobnosti“, nekritickým oslavováním Stalina a Gottwalda a výjimkou nemohlo být ani Brno. Kniha to přesvědčivě ukazuje v kapitole věnované oslavám 1. máje ve městě, budování takzvaného Gottwaldova údolí v Líšni, vztyčení sochy sovětského vojáka na bývalém náměstí Rudé armády (dnes Moravské náměstí) a v samostatné části nazvané „Kult osobnosti“, jež sleduje především průběh oslav sedmdesátých narozenin Josifa Vissarionoviče Stalina v roce 1949.

I když z autoři nikde nenapsali přímo, je z knihy zřejmé, že v Brně – tak jako jinde v republice – se Komunistická strana Československa ve sledovaném období těšila spontánní podpoře převážné části obyvatelstva, které bylo ochotno dlouhou dobu přehlížet, případně tolerovat reálně existující nedostatky jejího režimu. Nicméně v některých kapitolkách věnují pozornost také odpůrcům komunistické totality a upozorňují

na stavby, objekty a události, jež byly s jejich působením spojeny. Konkrétně jde o dnešní Moravské náměstí, na němž měla být postavena socha prezidenta Masaryka; tento úmysl zmařil právě komunistický převrat v únoru 1948. Avšak na místě vyhlédnutém pro tento účel se v květnu 1949 konala protirežimní demonstrace, kterou rozehnala komunistická policie. Rozsáhlý areál brněnské Zbrojovky – tehdy se ovšem nazývala Závody Jana Švermy – je v knize *Brno stalinistické* uveden v souvislosti s bouřlivými demonstracemi v listopadu 1951 proti zrušení takzvaného vánočního příplatku. Popud k nim vyšel právě od dělníků Zbrojovky, které bylo až doposud možno počítat k pevným oporám KSČ. Zajímavý příběh je spojen s brněnskou psychiatrickou léčebnou, takzvaným blázincem v Černovicích. Toto zařízení se stalo útočištěm pro některé odpůrce režimu, jimž hrozilo vězení, ale také místem, kde za záhadných okolností zahynul poslanec Československé strany lidové a bojovník za demokracii Rostislav Sochorec.

Při tažení proti buržoazním „přežitkům“ likvidovali komunisté nejen soukromé živnosti a obchody, jak autoři ukázali na příkladu známé brněnské firmy Lamplota, ale také kavárny; z nich nejznámější byl ve své době vyhlášený, elegantní podnik Opera, který přeměnili zčásti v pivnici čtvrté cenové kategorie a zčásti ve Studovnu marxismu-leninismu. Stejně nekompromisně „zatočili“ i s „feudály“. Kniha to potvrzuje na příkladu šlechtického rodu Belcredi, jemuž zabavili velkostatek i zámek v Líšni a jehož příslušníky vystavili perzekuci.

Je nesporné, že publikace *Brno stalinistické: Průvodce městem* přispěla k prohloubení zájmu o nejnovější dějiny nejen moravské metropole, ale celé České republiky. Skutečnost, že se obrací k nejširším vrstvám čtenářů, není vůbec na závadu – v tomto případě snaha zaujmout laickou veřejnost není na úkor odbornosti. Nermalou zásluhu na tom má i fotografická výbava knihy. Neobjevují se v ní snímky notoricky známé, naopak i odborník zde nalezne nesmírně zajímavé obrázky, z nichž většina pravděpodobně ještě publikována nebyla. Bylo by samozřejmě možné knize ledacos vyčíst, osobně bych například uvítal obsáhlejší obecně zaměřenou úvodní kapitolu o počátečním období komunistického režimu, ať již je nazýváme „stalinistickým“, „zakladatelským“, nebo úplně jinak. Stejně tak si myslím, že by práci prospěl stručný chronologický přehled událostí, k nimž v této době v Československu došlo, aby si čtenář mohl jednotlivé kapitoly lépe zařadit do souvislostí. V průvodci mi chybí zmínka o brněnské dominantě – Špilberku, který také nemohl zůstat stranou zájmu minulého režimu a sloužil nějaký čas jako vojenská věznice. Nejvíce mi ovšem vadí, že kniha skoro úplně pomíjí fakt, že právě v době „stalinistické“ bylo v Československu zrušeno zemské zřízení, v důsledku čehož Brno z pozice zemského hlavního města kleslo na úroveň jednoho z mnoha měst krajských, a tím začal proces jeho upadání do bezvýznamnosti. A taky jsem ne vždy porozuměl systému řazení jednotlivých kapitol. Domnívám se však, že to všechno spadá do licence autorů, kteří pro to, jak se rozhodli, nepochybně měli vlastní vážné důvody. Je nesporné, že se jim podařilo napsat knihu, která přispěje k rozšíření zájmu o komunistickou minulost naší země – a těch je dnes bezesporu velice třeba.

Recenze

Politika jako sled (ne)zasloužených porážek

Adéla Gjuričová

PITHART, Petr: *Po Devětaosmdesátém: Rozpomínání a přemítání*. (Spisy Petra Pitharta, sv. 3.) Praha, Academia 2015, 490 stran, ISBN 978-80-200-2504-3.

Téměř pětisetstránková kniha Petra Pitharta *Po Devětaosmdesátém*, která vyšla jako třetí svazek autorových spisů v nakladatelství Academia, není knihou paměti ani pokračováním *Devětaosmdesátého*.¹ „Jde o celkový pocit, že něco je špatně,“ vysvětluje autor svou motivaci ke konfrontaci ideálů počátku devadesátých let se současností (s. 8). V těžko uchopitelném žánru se přitom opakuje, vrací stále znovu zpět v čase, aby o řádek dál zuřil nad včerejším novinovým komentářem. Chvilí vzpomíná, chvíli školí studenty a chvíli znovu spisuje Podivena.² Autor sám říká, že zatímco jiní se do nedávné minulosti odmítají ohlížet, on má „hlavu skoro už vyvrácenou dozadu“ (s. 477). Nečekejme tedy minulost vyprávěnou s nadhledem. Bez něj,

1 PITHART, Petr: *Devětaosmdesátý: Vzpomínky a přemítání. Krédo*. (Spisy Petra Pitharta, sv. 2.) Praha, Academia 2009.

2 PODIVEN [PITHART, Petr – PŘÍHODA, Petr – OTÁHAL, Milan]: *Češi v dějinách nové doby: 1848–1939*. Praha, Academia 2003; 1. polistopadové vydání (s podtitulem *Pokus o zrcadlo*) Praha, Rozmluvy 1991.

se stále znovu prožívanými křivdami, máme však šanci zahlédnout něco, co přes jiné, dokonale politicky retušované paměti sotva může prosvítnout. Jakkoli tedy není lehké se do Pithartovy nové knížky „včíst“, pokusím se vysvětlit, co důležitého obsahuje.

Svazek nabízí autorovu reflexi části jeho politické kariéry, konkrétně od zvolení předsedou vlády České republiky 6. února 1990 po volební pád Občanského hnutí v červnu 1992. Autor nepopírá, že jeho ustavení českým premiérem byl víceméně revoluční akt: odvolání komunistického předchůdce Františka Pitry i Pithartovu nominaci prosadil Václav Havel a formálně jej premiérem zvolilo kooptacemi změněné předsednictvo České národní rady. Už zcela mimochodem ovšem z dalšího vzpomínání vyplyne, že Pithart byl v té době také členem předsednictva Federálního shromáždění a jako předseda české vlády až do června 1990 automaticky také místopředsedou vlády federální.

Co přesně na zasedáních federální vlády Pithart dělal, se nikde v textu nedovíme. Z epizody, v níž slovenský protějšek Milan Čič Pithartovi navrhl, aby se své pozice ve federální vládě oba vzdali a dále tak nepodporovali představu převádění federální vůle „dolů“ do republik, je ale patrné, že se od první chvíle bojovalo o nové symbolické významy politických institucí převzatých z pozdního socialismu. Podobně mimochodem se toho dovídáme víc. Třeba nevinným konstatováním, který kraj si kdy autor vybral jako svůj volební, odhaluje rezignaci revolučních elit na teritoriální reprezentaci. Vyprávění nás vtáhne zpět do divokých časů, kdy konzervativcům typu Jana Kalvody vadily kulturní aktivity euroregionů, neboť prý ohrožovaly územní integritu státu, a kdy se liberálové Pithartova stříhu kasali tím, že se v jeho dvou pětadvacetihlavých vládách vyskytly dohromady tři ženy, a to aniž by „chtěl honit nějaká procenta či dokonce kvóty“ (s. 160). A samozřejmě také do časů, kdy se všude a všechno privatizovalo.

Pustíme-li se po tématech, která procházejí celou knihou a jimiž jsou ekonomická transformace, rozpad Československa a hodnoty porevoluční politiky, pochopíme hlavní silnou stránku knihy. Celá se totiž vypráví z perspektivy české vlády, a to v éře, kdy republikové vlády poprvé získaly relevantní pravomoci na úkor federálních institucí.

Petr Pithart bral slovenskou republikovou rétoriku vážně a snažil se na ni kreativně reagovat. V knize například vypráví o historicky vůbec prvním jednání obou republikových vlád ve Lnářích na jaře 1990 i o tom, jak jejich setkání federálním činitelům vadilo. Důležitější ovšem bylo, že někteří ministři jeho vlády navíc správně pochopili, jak široký prostor republikovým vládám vytvořil nový kompetenční zákon, platný od 1. ledna 1991. „Výkonné kompetence šly všechny na republiku ... ale legislativa

logicky zůstala celá na úrovni federace,“ vysvětloval totéž z opačného břehu tehdejší místopředseda federální vlády pro legislativu Pavel Rychetský. „Takže jsem vlastně v té federální vládě zůstal jediný, kdo měl velmi široké kompetence.“³ Konfrontováno s Pithartovým popisem proher a křivd: schválené normy jsou v reálném prostředí předmětem neustálého politického boje o jejich výklad a způsob naplnění a složitě ustrojená československá federace byla pro tuto každodenní politiku zvláště obtížným prostředím.

Příkladem budiž hledání scénáře hospodářské reformy. Pithart se v knize pokouší zásadně rehabilitovat ekonoma Františka Vlasáka, ministra národohospodářského plánování z roku 1968 a po roce 1989 místopředsedu obou Pithartových vlád, i Jana Vrba, v osmdesátých letech náměstka ministra průmyslu, předtím ředitele Textilany Liberec a od léta 1990 ministra průmyslu. Dokládá tím tezi, že Václav Klaus nebyl jediným připraveným. Vlasákův lnářský tým měl odlišnou představu reformy, s jiným řazením kroků, od právních přes institucionální po ekonomické. Pithart tvrdí, že kvůli Klausově aroganci k žádnému opravdovému souboji argumentů o koncepci ekonomické transformace nedošlo. Vina je ale přitom i jinde: závěry ze Lnářů totiž nikdy nebyly předloženy české vládě k formálnímu schválení, a jak přiznává Pithart, nebyl to až tak úplně konkurenční scénář, protože mezi lnářskými experty nepanovala úplná shoda. Nic proti výkladu nerealizovaných variant, ale z předešlého jasně vyplývá, že aby ve veřejném prostoru došlo k diskusi nad určitým názorem, musí ho tam vnést silný aktér. Tím předseda české vlády Pithart byl – nebo z povahy svého úřadu měl být. Neobstojí jeho dnešní vysvětlení, že po odborné oponentuře Klausova scénáře „nebyla poptávka“ (s. 148).

Opačný případ, kdy česká vláda naopak zřejmě dosáhla maxima možného, byla takzvaná přímá privatizace některých českých podniků zahraničním investorům. Vlasák s Vrbou vyšli ze své znalosti československého podnikového sektoru a byli přesvědčeni, že podniky je třeba na privatizaci připravit: oddělit od státního rozpočtu, analyzovat jejich stav, některé oddlužit a částečně restrukturalizovat atd. – a teprve pak privatizovat. Jinak by přece ve světové konkurenci nemohly přežít. Ministři české vlády vedli desítky komplikovaných jednání, a dříve než se rozběhla kuponová privatizace, stačili najít investory pro šedesát podniků, mezi nimi Škodu Mladá Boleslav, Rakonu Rakovník, Barum Otrokovice, řadu cementáren nebo třeba Čokoládovnu Modřany. Akademičtí ekonomové Klausova stříhu podle Pitharta v žádném podniku v životě nebyli. Nachystali „sociálněinženýrskou“ plošnou kuponovou privatizaci, která mohla vést jedině ke krachu společností a „tunelování“.

Ovšem český premiér si v téže době šel pryč na nátlak Václava Klause vyzvednout za přítomnosti televizních kamer svou kuponovou knížku, čímž se stal součástí volební kampaně Občanské demokratické strany. První vlna kuponové privatizace totiž startovala právě měsíc před volbami v červnu 1992.

3 Rozhovor s Pavlem Rychetským, Brno, 8.6.2011. In: GJURIČOVÁ, Adéla – ROUBAL, Petr – SUK, Jiří – ZAHRADNÍČEK, Tomáš: *Sbírka rozhovorů s bývalými poslanci Federálního shromáždění*. Uloženo v Centru orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.

Česká vláda tedy mohla být a byla silná přesně tam, kde si včas uvědomila příležitost, kterou jí dané uspořádání dávalo, a když si nenechala iniciativu vzít. Její někdejší premiér však místo dalších příkladů sahá ke konstatování, komu ustoupil či kdo ho později napálil, k nářkům nad tím, co si uvědomil až později, co všechno mohlo být jinak, kdyby...

Petr Pithart přitom o politice umí krásně psát. Podle něj tento vzácný lidský výtvar umožňuje „vyjevovat konflikty a usmiřovat je“ skrze „hledání a nalézání souhlasu v rámci legitimně ustavených tří mocí ve státě“ (s. 9). Problém je, že hned tak něco za „opravdovou politiku“ neuzná. Ta je totiž absolutní hodnotou, kýženým stavem, kdy politické strany racionálně vyjednávají v kultivovaném veřejném prostoru, tedy zdaleka ne každý politický proces odehrávající se v politických institucích. Neshodl se v tom ani se svými souputníky: Občanské fórum se podle něj mělo přeměnit na politickou stranu, jen to v době Pithartova vedení nebylo možné.

Sám Pithart se tak pohybuje mezi sebekritickou polohou (co všechno jsme z politického řemesla neuměli) a zvláštní sebeobhajobou: vždyť my jsme to ani umět nechtěli. Odvolává se přitom na specifické hodnoty revolučního společenství s kořeny v disentu: „My, 'kteří jsme spolu mluvili' už před Listopadem,“ (s. 24) „v užším smyslu plus minus ti, kteří byli v té době na hlavní scéně“ (s. 25). Právě disidentští revolucionáři dokázali rychle a elegantně sjednat předání moci, a to „bez tahanic o křesla“. V tom byla jejich originalita, oponuje Pithart výtkám, že pokojné revoluce ve středovýchodní Evropě neměly jasnou politickou vizi či ideu.

Přitom politické řemeslo by se bývalo hodilo. Mnohé údajně nezasloužené porážky plynuly z toho, že se ty správné návrhy nedostávaly ani na program zasedání příslušných grémií: nejmarkantněji to platí pro vládní návrhy zákonů ustavující v České republice zemské zřízení, které na pořad jednání neprošly přes předsednictvo České národní rady, protože o nich premiér zřejmě nejednal s koaliční většinou v předsednictvu ani se svým vlastním klubem. Škoda, že o tom nepíše víc.

Kdekoli autor přestane moralistně zobecňovat a konkrétně popisuje, je kniha *Po Devětaosmdesátém* okamžitě silná – viz příběh privatizace deníku *Mladá fronta* nebo pokusu o uplacení předsedy vlády. Ctí ho také, že se nebojí pohlédnout zpět ani na bolestné chvíle po „příliš prohraných“ volbách v červnu 1992, kdy několik minut po podání demise najednou přestal pro novináře existovat – fotografovali ho leda, byl-li přistižen v tramvaji či ve frontě u stánku – a musel sledovat mladé sebevědomé muže, kteří podle něj ničemu nerozuměli, kterak pronášejí slova rozdělující Československo.

Recenze

Americký svědek konce československé federace

Tomáš Zahradníček

HACKER, Paul: *Slovensko 1990–1993: Spomienky amerického diplomata*. Z anglického originálu přeložila Eva Salnerová. Bratislava, Artforum 2014, 286 stran, ISBN 978-80-8150-042-8.

Druhé velké diplomatické memoáry o Československu po 17. listopadu 1989 napsal americký diplomat. Pojednávají zejména o Slovensku, jeho cestě k samostatnosti a prvních krocích samostatného slovenského státu.¹

Pro založení nové mise v Bratislavě v roce 1990 si Spojené státy vybraly Paula Hackera, kariérního diplomata přiměřeného věku a značného rozhledu v regionu i dál po světě. Prvně sem zavítal při návštěvě Prahy v roce 1965 jako student

1 Původní vydání: HACKER, Paul: *Slovakia on the Road to Independence: An American Diplomat's Eyewitness Account*. University Park, Pennsylvania State University Press 2010. Pokud se nemýlím, recenzované publikaci předcházela jen kniha Alexandra Lebeděva *Velvyslanec vzpomíná* (Praha, Ottovo nakladatelství 2008). Nedostupné mi zůstaly paměti, které napsal Lebeděvův předchůdce Boris Pankin (*Pylinki vremeni*. Minsk, Minskaja fabrika cvetnoj pečati PRUP 2011). Podle tiskových ohlasů se však týkají hlavně významnějších etap, než bylo pro někdejšího šéfredaktora *Komsomolské pravdy* a posledního ministra zahraničí Sovětského svazu působení v Praze mezi květnem 1990 a srpnem 1991.

východoevropských studií. Do Československa pak jezdil pravidelně před i po srpnu 1968, který prožil jako stážista v Rádiu Svobodná Evropa v Mnichově. Studia završil v roce 1976 doktorátem z politických věd na Kolumbijské univerzitě v New Yorku u Zbigniewa Brzezinského prací *Politické vzdělávání za socialismu: Případová studie Československa*, pro niž sbíral prameny také na Slovensku. Jako diplomatický začátečník prošel Švédsko, Finsko, Kypr a Bulharsko, v osmdesátých let pracoval jako referent pro Československo na americkém ministerstvu zahraničí. Když tento mladistvě a sportovně vyhlížející pětáctičátník přijížděl v říjnu 1990 jako generální konzul do Bratislavy, byl člověkem na svém místě.

Spojené státy už dávno pokládaly za jeden z dlouhodobých cílů v regionu znovuotevření generálního konzulátu na Slovensku. Měl svou krátkou historii po druhé světové válce: po delším rozhodování a přípravách dospěl ke slavnostnímu otevření až v březnu 1948 a po dvou letech své působení v krajně neperspektivní situaci zase ukončil. Spojeným státům zůstala příležitostně využívaná reprezentační budova na dnešním Hviezdoslavově náměstí a vzpomínky amerických a slovenských pamětníků, z významnějších později skutečností, že první americký konzul na Slovensku Claiborne Pell byl od roku 1961 po šest volebních období senátorem za Demokratickou stranu a v letech 1985 až 1995 předsedal zahraničnímu výboru Senátu. K působení v Bratislavě se po zbytek své politické dráhy vracel jako k jednomu z formativních zážitků a pro slovenské stížnosti na poměry v Československu projevoval větší pochopení než oficiální americká zahraniční politika.

Po půl roce příprav slavnostně otevřely Spojené státy bratislavský generální konzulát 27. května 1991, v den jednačtyřicátého výročí okolnostmi vynuceného ukončení téže činnosti, za účasti senátora Claiborna Pella, federálního ministra zahraničí Jiřího Dienstbiera a reprezentantů slovenské politiky. Paul Hacker se tehdy stal členem bratislavského kolektivu vedoucích tamních diplomatických misí. Vedle něho tam působili diplomatictí zástupci Sovětského svazu, Maďarska, Polska, Rakouska, Německa, Itálie, Bulharska, Rumunska, Kuby (a honorární konzulové Belgie a Švédska).² Nový Američan v Bratislavě byl v roce 1991 víc než jen další položkou na seznamu diplomatických misí, Spojené státy mnoha souběžnými činy vstupovaly do regionu jako nová rozhodující politická síla, což násobilo váhu každého slova a kroku, které generální konzul učinil, případně které učinit nesměl.

2 Viz *Diplomatický sbor v Praze: Leden 1992*. Praha, Federální ministerstvo zahraničních věcí České a Slovenské federativní republiky – Diplomatický protokol 1992, s. 177 n.

„Naše postavenie bolo v tom čase trochu paradoxné,“ píše Hacker. „Najlepšie to ilustruje skutočnosť, že sme museli odmietnuť pozvanie Slovenskej ligy v Amerike, ktorá nás pozvala na recepciu do Carltonu z príležitosti znovuoťvorenia misie. Americká politika vtedy ešte naplno podporovala ‘zachovanie územnej celistvosti Československa’, čiže zotrvanie Čechov a Slovákov v jednom štáte. (...) Ale väčšina slovensko-amerických organizácií vrátane Slovenskej ligy bola tradične zastáncami samostatného Slovenska. Pre ostré rozdiely v našich postojoch sme sa ocitli vo veľmi čudnom postavení, keď sme museli bojkotovať recepciu usporiadanú na našu počesť.“ (s. 8)

V separatisticky naladených kružích byl příchod amerických diplomatů vyhodnocen jako krok ke slovenské emancipaci, a on jím také byl, i když to pracovníci generálního konzulátu nemohli takto výslovně sdělovat. Ovšem ze vzpomínek Paula Hackera se zdá, že k porozumění Slovensku stačilo chvíli pracovat v Bratislavě a zažít odtamtud pražskou vládu, přičemž v celé věci nemuseli vůbec figurovat Slováci ani Češi. Generální konzulát podléhal velvyslanectví Spojených států v Praze, s jehož dominantní vedoucí, velvyslankyní Shirley Tempel-Blackovou zažíval autor zhruba podobné svízele jako jiní bratislavští úředníci s pražskými nadřízenými. I jemu nadřízení zbytečně detailně mluvili do výběru zaměstnanců, velvyslankyně si vyhradila právo poskytovat rozhovory médiím a vůbec „prikázala mi, aby som sa držal bokom“ (s. 29), což bylo při společenské roli, kterou Hacker po příchodu na Slovensko plnil, nesnadné. Praha si také vyhradila poslední slovo při posílání zpráv do Washingtonu. Když do obsahu jednou podle Hackera zasáhla nevhodným způsobem, poradil si sám a postěžoval si v centrále. „Keď som kolegom vo Washingtone povedal o tejto udalosti, požiadali ma, že ak sa budú opakovať takéto postupy, aby som poslal správy priamo im.“ (s. 30) Neopakovaly se, a poté co velvyslankyni Tempel-Blackovou v létě 1992 vystřídal její nástupce Adrian Basora, mohl bratislavský generální konzulát posílat alespoň některé zprávy do ústředí bez pražského schválení, prostřednictvím bližšího diplomatického spojení z nedaleké Vídně.

Oč v tomto případě šlo, také stojí za připomenutí: Místo Hackerovy dlouhé analýzy o antisemitismu na Slovensku, kterou na velvyslanectví v Praze stopli, poslali zprávu o antisemitismu v celém Československu, „vrátane českého názoru na slovenský antisemitizmus“. To bylo v době, kdy se ze Slovenska množily stížnosti na horlivost Čechů ve federálních úřadech při informování a komentování těchto projevů, z nichž Slovensko vycházelo jako zaostalá a necivilizovaná provincie, poznamenaná fašistickou kapitolou své historie, nad kterou je český politický dozor nezbytný.³

V době, kdy se Paul Hacker zapracovával v Bratislavě, bylo Slovensko denně přítomné v pražských debatách; nebo spíše se z nich právě začalo vytrácet, protože Češi měli pocit, že už bylo vše řečeno. Madla Vaculíková to v referátu do Paříže hezky zachytila při popisu rozhovoru dvou vlivných českých intelektuálů, šéfredaktora *Literárních novin* Vladimíra Karfíka a spisovatele Ludvíka Vaculíka, který

3 Takto působila např. slova federálního prezidenta v jeho rozhlasovém pořadu z 29. září 1991 (srv. HAVEL, Václav: *Hovory v Lánech 1991*. Praha, Knihovna Václava Havla 2014, s. 305).

ženě referoval o svém marném pokusu o politickou diskusi na téma nových událostí v Bratislavě: „Když já mu líčím, jak po smetené slovenské garnituře vedené Mečiarrem vyplula další a je to beznadějně, řekne, že už ho to tak števe, že nechce ani o tom mluvit.“⁴ Paul Hacker ve svých vzpomínkách toto české a československé patro tehdejších slovenských událostí pomíjí se stejnou důkladností, s jakou kdysi jako diplomat žádal, aby Slovensko nebylo bráno jako východní přívěsek české politiky, ale jako samostatná analytická kapitola hodná zvláštní zprávy. Zmiňované české formování pozic a komentování v jeho knize takřka nemá místo. Pro českého čtenáře, zvyklého na své vlastní brýle, to může být překvapivé. A nebude na škodu, když se nad tímto autorským gestem zamyslí, protože se v něm podle mého odráží i jistá zdrženlivost vůči české politice na Slovensku po roce 1989.

I některá výslovně uváděná hodnocení stojí za českou pozornost tím, jak se pohled informovaného Američana odlišuje. Uvedu jen několik příkladů. Po vylíčení konfliktu z jara 1991 mezi předsedou slovenské vlády Vladimírem Mečiarrem a vedením hnutí Veřejnost proti násilí, které Mečiar ve vládě zastupoval, charakterizuje Hacker situaci takto: „Mečiarovi oponenti vo VPN boli nesmierne schopní jednotlivci, ktorí sa názorovo zhodli s predstaviteľmi západných vlád. (...) Na druhej strane mnohým z nich chýbal zmysel pre politický realizmus. Zabudli, že politika je umenie možného, a príliš často mysleli v absolútnych pojmoch.“ (s. 54) Svá přání si přitom pletli s realitou, takže několik měsíců před volbami, kdy seriózně měřené volební preference jejich formaci věstily čtyři procenta hlasů, Hackera ujišťovali, že díky začátku kuponové privatizace volby ještě vyhrají se ziskem asi čtyřiceti procent hlasů (s. 95).

Vladimír Mečiar tu vůbec není líčen jako démonická figura od první vteřiny, ale jako výrazná postava v rychle se vyvíjejících slovenských poměrech, jejíž negativní stránky postupně rostly až do závěrečné podoby vládnutí v samostatném Slovensku v letech 1994 až 1998, provázeného mafiánskými praktikami, jako byl mezi jiným únos prezidentova syna. Hacker však nevysvětluje Mečiara roku 1991, štěpení Veřejnosti proti násilí a konec federace z těchto pozdějších událostí, nýbrž sleduje jejich rozběhy, v nichž ještě nebylo vše rozhodnuto, a ukazuje i na síly, které se na výsledcích podílely. Zaujme zejména portrét Mečiara, jehož mohl americký generální konzul v letech 1991 až 1993 mnohokrát zblízka pozorovat a hovořit s ním mezi čtyřma očima. Je pečlivě stínovaný a vidíme na něm člověka s mnoha nevšedními dovednostmi a také nedostatky, které umocňuje pobyt ve vysoké politice a tlaky s tím spojené (s. 149–156). Podle Hackerova hodnocení se na tomto vývoji svou částkou podílela i neobratnost americké diplomacie, která s ohledem na Čechy váhala s vytvářením přímých kontaktů s Mečiarrem jako politickou veličinou regionálního významu. Hacker se marně snažil, aby Američané pozvali Mečiara po jeho odvolání z funkce předsedy slovenské vlády na léto 1991 jako oficiálního hosta do Spojených států. „Názor, že Mečiar nás potrebuje väčšmi ako my jeho, bol omyl, pochopiteľný pri pohľade zvonka, ale takáto predstava bola celkom mimo

4 VACULÍKOVÁ, Madla: *Drahý pane Kolář...* Praha, Arkýř – Mladá fronta 1994, s. 30, dopis ze 17.5.1991.

slovenskej politickej reality,“ konstatuje právem z odstupu Hacker. „Podľa mňa bolo v našom záujme, aby Mečiar spoznal USA, rozšíril si rozhľad a zvykol si na stretávanie s Američanmi.“ (s. 59)

Z ďalších Hackerových soudů stojí za vypíchnutí, že výrok nastupujícího maďarského premiéra Józsefa Antalla o tom, že se cítí premiérem patnácti milionů Maďarů, který vyvolal v roce 1990 pozornost a pobouření v regionu, hodnotil jako „nevinný“ (s. 41); při výkladu o debatách nad rozestavěným Gabčíkovem ovšem konstatuje, že Slováci měli vcelku pravdu, když za celomaďarským příklonem k argumentaci ochránců přírody ohledně tohoto vodního díla na Dunaji cítili zejména politickou kalkulaci: „Nepretržitý útok kritikov projektu v maďarských médiach vyvolával obavy – nie celkom neodôvodnené – že v skutočnosti išlo o destabilizáciu Slovenska a prípravu pôdy pro iredentistické hnutia.“ Zásahy českých ministrů federální vlády do této věci, konkrétně Václava Klause a Josefa Vavrouška (zde chybně překřtěného na Antonína), přitom líčí jako poněkud farizejské (s. 67).

Dělení československé federace ve druhé polovině roku 1992 Paul Hacker sledoval zblízka a v pamětech zachoval několik cenných výjevů. Patří k nim například průběh prvního povolebního rozhovoru s Vladimírem Mečiarom, v němž slovenský vítěz voleb americkému diplomatovi vysvětloval svůj odpor vůči opětovnému zvolení Václava Havla federálním prezidentem nikoli křivdami z kampaně, ale názorem, že Havel na funkci nestačí, což se podle Mečiara projevovalo tím, že „příliš často hovoril jedno a robil druhé“ (s. 113 n.). Hacker také viděl, jak se slovenská vláda usadila u moci a v řadě kroků se chovala diletantsky, mstila se politickým protivníkům a pro zahraniční partnery s ní bylo obtížné vyjít bez hloupých konfliktů, když v jejich řadách působili lidé formátu ministra dopravy Romana Hofbauera; s tím se autor vzpomínek dostal do křížku kvůli vysílání Rádía Svobodná Evropa, proti jehož kritické relaci si ministr stěžoval diplomatické misi Spojených států (s. 130 n.).

Jedné aféře z podzimu 1992, v níž je právě on svědkem nejpovolanějším, věnoval Paul Hacker zvláštní kapitolu – odhalení odposlouchávacího zařízení v budově amerického generálního konzulátu v Bratislavě v listopadu 1992. Píše o tom jako o „epizodě s odposlouchávacím zařízením“. Hackerova rekapitulace bude užitečná pro české historiky, až se k této věci dostanou s časovým odstupem a snad i s přístupem k bezpečnostním dokumentům zdejší provenience: američtí technici povolání do Bratislavy, aby budovu generálního konzulátu připravili na povýšení na velvyslanectví a učinili s tím spojená bezpečnostní opatření, našli celkem dvanáct odposlechových mikrofonů na různých místech budovy. Jako reakci zvolil Washington oficiální protest předaný československému velvyslanci v USA Michaelu Žantovskému. Nato se zpráva objevila v českých novinách. Zveřejnění se Spojeným státem vůbec nelíbilo. „Prezradenie odpočúvania médiám poriadne zťažilo našu situáciu,“ píše Hacker. „Česi a Slováci začali, ako to bolo u nich zvykom, ukazovať prstom jeden na druhého. Česi nás ujisťovali, že aj keď bola bezpečnosť federálnou záležitosťou, v tom čase už fakticky stratili kontrolu nad bezpečnostnými zložkami Slovenska. (...) Slováci však zdôrazňovali, že v tejto oblasti, ktorá patrila pod federálnu pravomoc, ešte nevytvorili vlastné orgány.“ (s. 145 n.) Nikdy se nic uspokojivě nevyšetřilo. V březnu 1993 dostal Paul Hacker oficiální informaci o výsledku

vyšetřování slovenských orgánů, v níž stálo, že zařízení bylo nefunkční. Američané ovšem věděli, jak píše Hacker, že to nebyla pravda. Testem napětí jejich technici při odhalení odposlechů zjistili, že mikrofony byly zapojené a teprve po čase, jak ukázaly další zkoušky, odhalené odposlouchávací zařízení někdo odpojil. Ale na jaře 1993 vzali na vědomí oficiální verzi a nepokládali za užitečné o této věci debatovat dál.

Epizoda s odposlechy byla jednou z mnoha otevřených otázek, které se v noci na 1. ledna 1993 proměnily z federální v českou či slovenskou. Té noci se od Prahy oddělil také bratislavský generální konzulát a stal se velvyslanectvím. Paul Hacker ho jako provizorní vedoucí řídil do léta 1993, než přišel na Slovensko první americký velvyslanec Ted Russell. Když čteme Hackerovu depeši „Nezávislé Slovensko vstupuje do sveta“, kterou poslal na začátku ledna 1993 jako situační zprávu do Washingtonu a v memoárech otiskl v příloze (s. 260–263), můžeme mít pocit, že ji psala dobrosrdečná sudička, která s novorozencem soucítila a přála mu jen to nejlepší.

Že byla první léta slovenské samostatnosti politicky obtížnější než dobrá přání, pečlivě dokumentují závěrečné pasáže knihy. To už autor ztrácel přímý kontakt s tamním děním a čekala ho nová diplomatická práce v mezinárodní správě Bosny po občanské válce. Ve styku se Slovenskem a slovenskou politikou ale nikdy být nepřestal, jak o tom před časem svědčilo slavnostní uvedení slovenského vydání jeho memoárů, které mělo podobu státní recepce s přehlídkou ústavních činitelů Slovenska posledních dvaceti let. Tak srdečné přivítání si ovšem obsahem i formou zajímavý pramen k posledním měsícům československé federace a prvním krokům samostatného Slovenska rozhodně zasloužil.

Recenze

Ztráty a zisky „nesvaté aliance“ Zemana s Klausem

Petr Roubal

KOPEČEK, Lubomír: *Deformace demokracie? Opoziční smlouva a česká politika 1998–2002*. Brno, Barrister & Principal 2015, 340 stran, ISBN 978-80-7485-031-8.

„Opoziční smlouva je další produkt Klausova pojmového kejklářství,“ cituje Lubomír Kopeček Václava Havla v prvním mottu ke své poslední knize: „Vedoucí úloha jedné strany, kterou jsme měli za komunismu, by byla nahrazena vedoucí úlohou stran dvou.“¹ Kopečkovi Havlův citát slouží jako typický doklad nepochopení povahy politické dohody i politické praxe, která se za pojmem „opoziční smlouva“ skrývá, nepochopení typického pro „intelektuálně-mediální svět“ počátku tisíciletí. Hlavní tezí knihy *Deformace demokracie? Opoziční smlouva a česká politika 1998–2002* totiž je, že tato politická dohoda obou stran ani následná politická praxe nepředstavovaly zásadní změnu demokratického vládnutí a v mezinárodním kontextu ani nijak výjimečný případ. Na otázku položenou v názvu knihy si tedy autor odpovídá záporně. Opoziční smlouva podle Kopečka neznamenalala ohrožení demokracie, ale nevyužitou šanci. Politická dohoda dvou největších politických stran – pokud by se

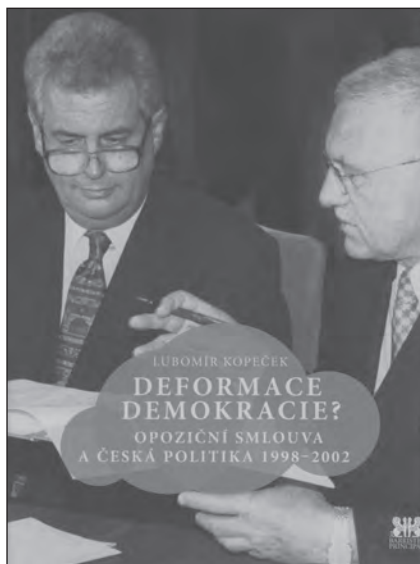
1 Citace pochází z publikace Václava Havla *Prosím stručně: Rozhovor s Karlem Hvíždalou, poznámky, dokumenty* (Praha, Galery 2006, s. 150).

podářilo uskutečnit plánované systémové politické změny – mohla alespoň dočasně zbrzdit diskreditaci české polistopadové politiky.

Lubomír Kopeček, zdaleka nejplodnější autor na poli historie a politikologie postkomunismu, navazuje chronologicky touto prací na svou dřívější hojně citovanou knihu *Éra nevinnosti: Česká politika 1989–1997*² a pokrývá tak celé dvě dekády postkomunistického vývoje v Československu a České republice. První část knihy tvoří jistý most k jeho předchozí práci a autor se zde vrací až k „blbě náladě“ roku 1997, pádu Klausovy vlády a sestupu Občanské demokratické strany do „bunkru obležení“. Tuto část knihy je také možné číst jako první kapitolu dlouhého příběhu Klausova odcházení. Kopečkův pozdější rozbor opoziční smlouvy je tak usazen do širšího,

poměrně podrobného historického kontextu, který umožňuje lépe pochopit chování (a jeho limity) jednotlivých politických aktérů po volbách roku 1998. Pro knihu je jen škoda, že podobný díl historického rámu chybí na druhé straně příběhu, který končí dost náhle volbami roku 2002. Je ale možné, že tuto mezeru zaplní nějaký připravovaný Kopečkův závěrečný díl „postkomunistické trilogie“, popisující dobu Zemanova dočasného politického důchodu a Klausova prezidentství (naznačuje to Kopečkova další kniha *Fenomén Václav Klaus*).³

V tomto časovém rámci pak Kopeček sleduje několik základních příběhů. Nejdůležitější roli hraje příběh Miloše Zemana a sociální demokracie, která proplouvá nástrahami nepřiznané koalice se svým hlavním pravicovým oponentem s překvapivou lehkostí. Přes různé nástrahy, které jí do cesty kladl často sám její předseda – dozvuky takzvané bamberské aféry, působení Miroslava Šloufa v roli šéfa premiérových poradců, takzvaná akce Olovo, kauza štiřínského zámku atd. – se vynoří sociální demokracie na konci opoziční smlouvy jako vítěz a tvůrce nové vlády bez ODS, která spoluvytváří nejvyšší ekonomický růst v celé zdejší polistopadové historii. Jednou ze základních podmínek tohoto „zázraku“, jak dobře ukazuje Kopečkova kniha, je široký manévrovací prostor, který opoziční smlouva sociálním demokratům poskytovala. Zatímco Zemanova vláda si mohla hledat podporu napříč politickým spektrem, zejména mezi komunisty (jejichž osudům se Kopeček nevěnuje), její opoziční partner ve své politické izolaci byl sevřen v kleštích „vládní opozice“.

2 Brno, Barrister & Principal 2010.

3 KOPEČEK, Lubomír: *Fenomén Václav Klaus: Politická biografie*. Brno, Barrister & Principal 2012.

Právě složitý úděl zmrtvýchvstalé ODS tvoří druhou osu knihy a také nejcennější část Kopečkovy práce, která se v případě občanských demokratů opírá o širší pramennou základnu, zahrnující také interní stranické publikace a řadu rozhovorů s aktéry. Kopeček vysvětluje hlavní linie politiky ODS odkazem na zvláštní psychologický vývoj jejího členstva i vedení po takzvaném sarajevském atentátu na Václava Klause, podobající se „mentalitě bunkru“, pocitu ohrožení a zrady, který vedl na jednu stranu k semknutí strany, na druhou stranu k jejímu odtržení od možných koaličních partnerů i vlastních voličů. Dalším důsledkem „Sarajeva“ pro vývoj ODS byl raketový vzestup řady politických kariér, nejlépe asi dokumentovaný Miroslavou Němcovou, která byla do roku 1997 pouhou místní funkcionářkou ODS a radní ve Žďáru nad Sázavou. Do voleb roku 1998 vstupovala jako jednička jihomoravské kandidátky a po nich se stala místopředsedkyní poslaneckého klubu ODS. Kopeček ukazuje, jak opoziční smlouva těžce poškodila ODS, jejíž sebeprezentace jako pravicové hráze proti politické levici ztratila kredibilitu. Pokusy oživit mobilizační kampaň z roku 1998 (do voleb v roce 2002 šla ODS s heslem „Zastavte socialisty, národ volí Klause“) připomínaly „bičování mrtvého koně“. Ve své kampani byla ODS nucena do stále větších improvizací (megaboard Klause na Letné) a politických krajností (euroskepticismus). Přesto pro ni znamenaly tyto volby, uzavírající dobu opoziční smlouvy, hluboký propad o půl milionu hlasů, přičemž nejcitelnější ztráty zaznamenala v Praze, kde by dříve, jak se říkalo, „vyhrála i tenisová raketa Václava Klause“.

Konečně třetí osou knihy je sledování osudů opozice vůči opoziční smlouvě, tj. neformální aliance Hradu, občanských iniciativ a Čtyřkoalice. Kopeček demonstrovuje, jak se přes řadu pokusů nepodařilo transformovat zájem voličů o politickou alternativu k občanským i sociálním demokratům v životaschopný politický projekt (volby roku 2002 dopadly pro Unii svobody, která nemohla ani sestavit parlamentní klub, relativně ještě hůře než pro ODS). Kopeček si ale všímá i nesporných úspěchů, jimiž oponenti výrazně narušili hegemonii dvou velkých stran. Na rovině parlamentní se jednalo především o drtivé vítězství v senátních volbách, které zmařilo kýženou ústavní většinu opozičněsmluvních stran. Na ústavněprávní rovině za mocného přispění Ústavního soudu dokázala koalice opozičních sil zabránit většině ústavních reforem, které měly sloužit k posílení role velkých politických stran a oslabení prezidenta (oba budoucí prezidenti, Klaus a Zeman, nicméně od této snahy sami upouštěli s blížícím se koncem Havlova mandátu). A konečně největším jejich úspěchem bylo vyústění televizní krize, která by si zřejmě zasloužila v knize důkladnější rozbor. Autor se při popisu opoziční koalice snaží vyhnout ustálenému obrazu střetu „malých a dobrých“ s „velkými a zlými“ a ukazuje na komplexnost politických konfliktů a skutečné motivace jednotlivých aktérů (v případě televizní krize zdůrazňuje roli České televize jako zaměstnavatele a mecenáše řady pražských intelektuálů). Přestože je tento úhel pohledu legitimní, z širšího časového a geografického pohledu se zdá, že Kopeček nedoceňuje význam některých těchto úspěchů opoziční koalice, které zabránily, či alespoň oddálily orbánizaci české politické kultury.

Největší předností knihy, ale také částečně její slabinou, je důkladnost, s jakou zpracovává svůj hlavní a často jediný pramen, a to dobovou publicistiku. Intimní

znalost dobového tisku dovoluje Kopečkovi stejně jako v jeho předchozích knihách vykreslit plasticky jednotlivé postavy opozičněsmluvního dramatu, zachytit nejednoznačnost a nepředvídatelnost historické situace a evokovat ve čtenářích-pamětnících dobovou atmosféru (zejména v kombinaci s výborně vybranými fotografiemi). Zároveň ale dobová publicistika jako pramen redukuje analýzu na velmi omezenou rovinu politického procesu, tak jak se jevil tehdejším novinářům.⁴ V knize tak najdeme jen velmi obecné odkazy na prorůstání ekonomické a politické moci, nikoli však skutečnou analýzu tohoto fenoménu, který byl jedním z hlavních motorů „nesvaté aliance“ mezi dvěma největšími stranami. Dokonce i v případě nucené správy Investiční a poštovní banky, které se autor věnuje, čteme spíše mediální ohlasy kauzy než odborný výklad pádu jedné z klíčových finančních institucí v zemi. Jistá závislost na publicistickém prameni se v knize také nezřídka projevuje stylisticky, když autor přejímá dobová klišé či neobratné novinářské zkratky (opoziční smlouva tak například „bezbřezě pragmatizovala politické klima“, internet byl „ne příliš rozšířenou záležitostí“).

Přes své poněkud úzké chápání politiky Kopečkova kniha o opoziční smlouvě, stejně jako jeho předchozí práce *Éra nevinности*, představuje – a zřejmě to tak i dlouhou dobu zůstane – základní syntetizující dílo o polistopadovém politickém vývoji v České republice.

4 Srv. Zahradníčkovu recenzi Kopečkovy knihy *Éra nevinности* (ZAHRADNÍČEK, Tomáš: Ztracená nevinność české politiky. In: *MF Dnes* (8.12.2010), s. 10).

Recenze

Tři odboje generála Kudláčka

Pavel Kreisinger

JIRÁNEK, Tomáš: *Šéf štábu Obrany národa: Neklidný život divizního generála Čeňka Kudláčka*. (Paměť. Odboj, sv. 76.) Praha, Academia 2015, 417 stran, ISBN 978-80-200-2354-4.

Vedoucí Ústavu historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice Tomáš Jiránek má široký badatelský záběr, do kterého patří zejména hospodářské dějiny českých zemí v 19. a 20. století a vojenské dějiny v téže době.¹ Z jeho posledních publikačních počínů je potřeba zmínit hned dvě monografie, které vyšly v roce 2015. Zatímco kolektivní monografii, která se souhrnně zabývá problematikou dětství v letech první světové války,² se dostalo mimořádné pozornosti, neboť byla oceněna

1 Výběr z Jiránkovy rozsáhlé publikační činnosti je k dispozici v jeho profilu na webových stránkách ústavu. Dostupné z: <http://uhv.upce.cz/cs/tomas-jiraneck/> [cit. 2016-12-04].

2 LENDEROVÁ, Milena – HALÍŘOVÁ, Martina – JIRÁNEK, Tomáš: *Vše pro dítě: Válečné dětství 1914–1918*. Praha – Litomyšl, Paseka 2015. V rámci autorského kolektivu zpracoval Tomáš Jiránek úvodní kapitulu „Život v českých zemích za první světové války“ (s. 15–35) a společně s Milénou Lenderovou pak kapitulu „Děti jako válečná pracovní síla“ (s. 98–117). Z domácích ohlasů na knihu srv. např. recenzi Františka Čapky ve *Sborníku prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity* (Řada společenských věd, roč. 29, č. 2 (2015), s. 150 n.), ze zahraničních ohlasů viz zejména recenze Martiny Winklerové v mnichovském časopise *Bohemia* (roč. 55, č. 2 (2015), s. 423–425).

v rámci soutěže Magnesia litera 2016 v kategorii literatury faktu, druhá Jiránkova kniha, věnovaná pohnutému životu generála Čenka Kudláčka, nebyla v našich odborných časopisech dosud recenzována.

Na úvod je třeba konstatovat, že autor se osobností prvorepublikového důstojníka a pozdějšího generála Kudláčka zabývá dlouhodobě. K jeho činnosti v různých obdobích dvacátého století publikoval řadu dílčích studií či pramenných edic v recenzovaných časopisech a sbornících.³ Předkládaná rozsáhlá kniha je tak výsledkem soustavného Jiránkova zájmu o Kudláčkovu osobu a završením jeho několikaletého archivního výzkumu.

Do života Čenka Kudláčka (1896–1967) zasáhly výrazně události Velké války, které zcela předznamenal jeho další osud. Jako student klasického gymnázia v Českých Budějovicích byl ještě před maturitou v březnu 1915 odveden jako jednorozhodní dobrovolník. Tím začala jeho pozoruhodná vojenská kariéra, kterou přerušil až únor 1948. Pozdější důstojník a vojenský diplomat absolvoval nejprve válečnou školu pro záložní důstojníky v tehdejší Bazinu (dnes Pezinok) na jižním Slovensku. Na základě pramenů z rakouského vojenského archivu lze konstatovat, že tehdy patřil k nejhodnějším absolventům (na rozdíl od svého gymnaziálního studia), neboť se umístil „celkem na 391. místě ze 421 účastníků. V poznámce se pak pravilo, že Kudláček není vhodný k aktivování.“ (s. 15) Jeho další cesta vedla na ruskou frontu, kde v červnu 1916 padl do zajetí, a poté se přihlásil do československého vojska na Rusi. Spolu s částí československých legionářů se vzápětí přesunul s takzvaným druhým transportem do Francie.⁴ Do vlasti se pak Kudláček vrátil až v květnu 1919, poněvadž ke dni 11. listopadu 1918 byl spolu s dalšími československými důstojníky odeslán do Itálie, kde se měl podílet na výcviku takzvaných československých domobraneckých praporů. Ty se měly stát součástí armády nově vzniklé republiky a byly tvořeny vojáky, kteří se do italského zajetí dostali až po 28. říjnu a neměli tak možnost vstoupit do legií.

Tak jako mnoho dalších legionářů, kteří se vrátili z války s důstojnickou hodností, se i Kudláček rozhodl pro službu důstojníka z povolání. Po dokončení kurzu generálního štábu absolvoval v roce 1923 vysokou válečnou školu v Praze⁵ a s hodností

3 Viz např. JIRÁNEK, Tomáš: Českoslovenští důstojníci ve válce o Chaco Boreal. In: *Historie a vojenství*, roč. 43, č. 4 (1994), s. 40–49; TÝŽ (ed.): Válka o Chaco Boreal očima účastníka. In: *Tamtéž*, roč. 46, č. 5 (1997), s. 136–162; TÝŽ: Generál Čeněk Kudláček a jeho zpráva o počátcích Obrany národa. In: PLACHÝ, Jiří – PEJČOCH, Ivo (ed.): *Okupace, kolaborace, retribuice*. Praha, Ministerstvo obrany ČR 2010 s. 84–93; TÝŽ: Kronika československé vojenské mise v Kanadě (1941–1943). In: *Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, série C / Scientific Papers of the University of Pardubice*, sv. 9. Pardubice, Univerzita Pardubice 2003, s. 205–238; TÝŽ: Československá vojenská mise v Kanadě za 2. světové války: Předhistorie. In: *Theatrum historiae*, č. 6 (2010), s. 163–176 (studie je online dostupná z: <https://dk.upce.cz/handle/10195/38306> [cit. 2016-12-04]).

4 Podrobněji k tomuto transportu viz TÝŽ: Druhý, tzv. Gibišův transport československých legií z Ruska do Francie (1917–1918). In: *Theatrum historiae*, č. 1 (2006), s. 233–248 (článek je online dostupný z: <https://dk.upce.cz/handle/10195/35043> [cit. 2016-12-04]).

5 Válečná škola byla založena v roce 1921 péčí francouzské vojenské mise v ČSR, k 1. říjnu 1934 byla přejmenována na Vysokou válečnou školu. Standardní studium bylo tříleté.

kapitána generálního štábu v této instituci poté působil, zpočátku jako pomocný učitel a později jako „profesor služeb“. Náplní jeho práce bylo „připravovat rozkazy, instrukce, plány a návrhy týkající se organizace, dopravy, komunikací, zásobování a odsunů“ (s. 74). Ve vojenském školství setrval do roku 1930, kdy byl převelen na Hlavní štáb. Zde působil ve 4. oddělení (organizačním) jako přednosta průmyslové skupiny.

Nejzajímavější zvrat v Kudláčkově kariéře za první republiky nastal v roce 1934, kdy byl jako podplukovník formálně přeložen do výslužby a coby civilní osoba (v pase měl uvedeno povolání „úředník“) se vypravil v pětičlenné skupině československých vojenských poradců do Bolívie. Ta od roku 1932 válčila se sousední Paraguayí o sporné území Severního Chaka (Chaco Boreal), na němž byla objevena ropa. Jak autor správně konstatuje, Československo se tehdy ocitlo ve schizofrenní situaci, neboť ministr zahraničí Edvard Beneš sice „vyvíjel diplomatickou aktivitu v rámci Společnosti národů ve prospěch ukončení války“, ale zároveň jeho země dodávala Bolívii pěchotní zbraně⁶ a kromě toho se poté „údajně prostřednictvím Francie podařilo dojednat zapojení československých vojenských odborníků“ (s. 85).

V Bolívii strávil Kudláček celý jeden rok. Neoficiální československá vojenská mise v čele s brigádním generálem Vilémem Plačkem vyplula z Brém v květnu 1934 a zpátky z Brazílie se vracela v září 1935. Kudláčkově bolívijské „anabázi“ věnuje autor samostatnou kapitolu, která je zároveň nejdelší v celé knize (s. 82–193). V jejím úvodu nastiňuje situaci obou válčících států na počátku konfliktu. Paraguay, podporovaná argentinskými vojenskými poradci, ale také jednotlivci z řad bývalých bělogvardějců, mohla zprvu nasadit pouze dvacet tisíc vojáků, zatímco bolívijské jednotky čítaly třiačtyřicet tisíc mužů pod velením německých důstojníků a generála Hanse Kundta (1869–1939), který však byl po řadě neúspěchů v roce 1933 odvolán (s. 83). Dále už se autor opírá o Kudláčkovu líčení, což je pochopitelné, nicméně bohužel se čtenář z jeho textu nedozví, že během tří let se bojů zúčastnilo na sto padesát tisíc paraguayských a dvě stě tisíc bolívijských vojáků a že jsou považovány za vůbec nejkrvavější konflikt v moderních dějinách Latinské Ameriky: „Zahynulo v nich 52 000 Bolívijsců a 36 000 Paraguayců. Bolívijské náklady na válku byly vyčísleny na 228 milionů dolarů, paraguayské na 125 milionů. Jednání o stanovení hranice v letech 1935–1938 ukončila [až] mírová smlouva uzavřená v Buenos Aires 21. července 1938. Bolívii zůstala naftová pole, ztratila však 240 000 km², větší část Chaca.“⁷

6 Zbrojovka Brno vyvezla do Bolívie zbraně poprvé v roce 1928 (36 tisíc pušek typu Mauser). K obnovení dodávek došlo za války s Paraguayí: „Od dubna 1933 do roku 1935 dodala brněnská Zbrojovka Bolívii na 55 000 pušek, 2982 kulometů a na 82 milionů nábojů v hodnotě přes milion liber.“ (ROEDL, Bohumír (starší): *Dějiny Paraguaye*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2013, s. 199; autor se opírá o publikované výzkumy Bohumila Baďury.)

7 TÝŽ: *Dějiny Peru a Bolívie*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2007, s. 263 (viz také grafické znázornění bolívijských územních ztrát na mapě, s. 265). Je zajímavé, že ke konečnému urovnání hraničních sporů mezi oběma zeměmi došlo až před několika lety. Dne 27. dubna 2009 v Buenos Aires prezidentí obou zemí podepsali definitivní mírovou smlouvu (viz TÝŽ: *Dějiny Paraguaye*, s. 207; podrobná mapa bojů *tamtéž*, s. 198).

Těžištěm kapitoly je nicméně vlastní Kudláčkova činnost v Bolívii, kterou autor zachytil netradičním způsobem, totiž v komentované edici Kudláčkova specifického „cestovního deníku“. Ve Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu v Praze se totiž v generálově pozůstalosti dochovalo deset jeho dopisů z cesty do Bolívie a skoro šedesát dopisů psaných během pobytu v zemi, které Kudláček posílal manželce a doprovázel nabádáním v záhlaví, aby všechny pečlivě uschovala pro budoucí využití namísto deníku, který si jinak Kudláček v Bolívii nevedl. Za zvolený postup autor zaslouží pochvalu, Kudláčkovy dopisy jsou totiž napsané velmi poutavě, v podstatě jako dobrodružně-válečný cestopis, v němž navíc nechybějí humorné pasáže: „Pozdě večer jsme dorazili k usedlosti zvané Bororrigua, jejímž majitelem je Don Fernandez, nejstarší usedlík chakenský, kterému je podle jeho tvrzení 115 let. Když jsme přijeli a ptali jsme se po něm, říkal nám jeho syn, že pije asi tři míle odtud (15 km), ale že v noci přijde. Takový 115letý mladík, který chlastá a v noci jde v horách 15 km domů, je podle mého názoru junák...“ (s. 174)

Tyto dopisy mohou posloužit také jako zajímavý pramen pro iberoamerikanisty, českoslovenští důstojníci se totiž stali svědky řady událostí z dějin Bolívie, například sesazení prezidenta Daniela Dominga Salamanky Ureye (1869–1935) v listopadu 1934 bolívijskými důstojníky: „Všechny důležité budovy byly obsazeny, i naše, a po ulicích stály a procházely hlídky s kulomety a p. president byl podle mého názoru čestný a poctivý vlastenec, jenomže válce nerozuměl, a přece se umíněně do všeho pletl.“ (s. 158) Kudláčkova role v Bolívii však nebyla pouze pozorovatelská. Zúčastnil se například průzkumného letu, při kterém mu šlo o život: „Byli jsme venku 3 hodiny, mně to připadalo mnohem kratší. Teprve na letišti jsem se dozvěděl od stíhačů, že jsme byli v prudké palbě protiletadlových kulometů. Já jsem o tom po celý let neměl ani tušení.“ (s. 165) Autor uzavírá Kudláčkovu bolívijské působení vlastním hodnocením (s. 187–193), v jehož závěru cituje dvoustránkový popis Kudláčkovy činnosti od „šéfa mise“ generála Plačka. Vhodným doplňkem této stěžejní kapitoly by zajisté byla mapa Kudláčkových cest po Bolívii – většina českých čtenářů přeci jenom nemá přehled, ve které části země se nachází Cochabamba nebo Villa Montes, a dohledávat si při čtení jednotlivé lokality na internetu není úplně praktické.⁸

Po návratu do Československa se Kudláček vrátil na Hlavní štáb ověnčen řadou vysokých bolívijských vyznamenání. Jeho vynikající organizační zkušenosti byly pak využity v době ohrožení republiky v rámci 3. oddělení (operačního), kde dostal na starost referát branné výchovy. V době mnichovské krize zastával místo náčelníka štábu I. armádního sboru. V podobné pozici pak pokračoval v ilegality po 15. březnu 1939, když se stal šéfem štábu Obrany národa (používal krycí jméno Hutník). Poté co tuto organizaci vojenského odboje začalo likvidovat gestapo, Kudláček na nic nečekal a v listopadu 1939 uprchl před zatčením balkánskou cestou do Francie.

8 Autor navíc již v minulosti jednu pěknou mapu oblasti Chaco Boreal jakožto přílohu publikoval, mohl tedy odkázat alespoň na ni (JIRÁNEK, T. (ed.): *Válka o Chaco Boreal očima účastníka*, s. 162).

Manželka ho vzápětí následovala (předtím byla krátce zatčena gestapem a její propuštění zařídil až samotný předseda protektorátní vlády generál Alois Eliáš).

Kudláčkova šestiletá válečná anabáze tvoří ústřední část Jiránkovy biografie (s. 203–337). Po pádu Francie Kudláček nezůstal jako většina ostatních československých důstojníků ve Velké Británii, ale coby vojenský diplomat se přesunul do zámoří, konkrétně do Kanady (1941–1943) a posléze do Brazílie (1943–1945). V obou zemích totiž existovaly nezanedbatelné krajanské komunity a Kudláčkovým úkolem bylo mimo jiné organizovat náborů do československé armády v Británii. V Kanadě žilo za války přibližně pětadvacet tisíc Čechoslováků, v Brazílii to bylo asi tisíc osob a v sousední Argentině, jejíž případná podpora Spojenců však byla velmi problematická,⁹ se jednalo dokonce o padesát tisíc krajanů. Obě kapitoly věnované těmto Kudláčkovým aktivitám výtečným způsobem navazují na dosavadní výzkumy české historiografie a iberoamerikanistiky o vztazích mezi Československem a Latinskou Amerikou, stejně jako na práci slovenské historičky Zlatice Zudové-Leškové z oblasti československé vojenské diplomacie za druhé světové války.¹⁰

Do osvobozené vlasti se Kudláček vrátil v hodnosti plukovníka generálního štábu přes Londýn v červnu 1945. Jeho odbojové zásluhy byly oceněny povýšením do hodnosti brigádního (1946) a následně i divizního (1947) generála. Kudláček přešel na Hlavní štáb, kde se stal přednostou 6. oddělení (materiálního). Jeho nadřízeným (náčelníkem štábu) byl generál Bohumil Boček, jeden z jeho bývalých studentů na Válečné škole a pozdější spolubojovník z domácího i zahraničního odboje. Ten se také po únoru 1948 pokusil Kudláčka „přetáhnout“ z demokratického tábora ke komunistům, když mu osobně donesl přihlášku do strany. V příslušném agenturně pátracím svazku, který byl na Kudláčka zaveden a dnes je součástí fondu H (takzvaného historického fondu, resp. fondu „bývalých lidí“) v Archivu bezpečnostních složek, se dochoval přepis jejich rozhovoru, který potvrzuje Kudláčkovu demokratické přesvědčení a rozhodné chování v každé době: „Tak ti to tady nesu, kamaráde. (...) Tak si to zas pěkně odnes! (...) Jseš si vědom, co odmítáš a jaké poneseš důsledky? (...) Ano, jsem si toho plně vědom a důsledky ponesu!“ (s. 349)

9 Soupeřením Spojených států amerických s Argentinou o rozhodující vliv nad celou Latinskou Amerikou se obšírně zabýval Vladimír Nálevka. Srv. zejména jeho dodnes v mnoha ohledech zajímavou práci *Československo a Latinská Amerika v letech druhé světové války* (Praha, Univerzita Karlova 1972). Ke genezi této knihy, kterou Nálevka obhájil v roce 1990 jako kandidátskou disertační práci, viz *Mikrověst, v němž jsem žil...* Rozhovor Martina Kováře s profesorem Vladimírem Nálevkou. In: NÁLEVKA, Vladimír: *Druhá světová válka*. Praha, Triton 2014, s. 246 (2., přepracované a rozšířené vydání); TÝŽ: *Československo a Latinská Amerika v letech druhé světové války: Autoreferát kandidátské disertační práce*. Praha, b. n. 1990.

10 ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: *Zapomenutá elita: Českoslovenští vojenští diplomaté v letech 1938–1945*. Praha, Mladá fronta 2011. K ohlasům na tuto monografii srv. recenze Pavla Kreisingera (*Historie a vojenství*, roč. 61, č. 2 (2012), s. 146 n.) a Pavla Buchteleho (*Studie a zprávy: Historický sborník pražského okolí*, roč. 2. Zdíby – Dobřichovice – Brandýs nad Labem-Stará Boleslav – Jílové u Prahy – Čelákovice, Státní okresní archiv Praha-východ – Státní okresní archiv Praha-západ – Oblastní muzeum Praha-východ – Regionální muzeum v Jílovém u Prahy – Městské muzeum v Čelákovicích 2012, s. 148 n.).

Podobně jako v roce 1939 Kudláček nečekal, až bude zatčen, a v roce 1948 odešel do exilu, tentokrát rovnou i se svou manželkou Miladou. Jeho cesta vedla opět do Francie, kde se zapojil do vznikajícího československého exilového hnutí odporu, když se dal k dispozici generálu Sergeji Ingrovi a zpravodajsky působil proti komunistickému režimu doma; zároveň se stal členem Rady svobodného Československa. Po vypuknutí studené války však byla jiná situace než za druhé světové války, Francie nenabízela československým exulantům tolik možností, a tak Kudláčkovi po určité době přesídlili do Spojených států. Usadili se ve městě Syracuse ve státě New York, kde Kudláček na tamní univerzitě získal místo učitele češtiny, ovšem nikoli jako profesor, nýbrž pouze jako *lecteur* (přednášející). Zde také v roce 1967 zemřel.

Při psaní závěrečné kapitoly autor pochopitelně nejvíce narážel na torzovitost dochovaných archivních pramenů, a protože Kudláčkovi neměli děti, nedala se v tomto případě primárně použít ani metoda orální historie. Autorovi se však podařilo získat zajímavá písemná či ústní svědectví osob, které se s Kudláčkovými přátelily v zahraničí, například profesora historie Radomíra Luži. Mimořádně cenná je pak autorova korespondence s profesorem Walterem Ullmannem, který působil na syracuské univerzitě jako profesor východoevropských dějin, a také s profesorkou Susan Mikulovou, již právě Ullmann seznámil s Kudláčkovými; ti tuto slovenskou exulantku přijali téměř za svou, zvali ji na obědy, chodili společně na výlety a podobně.

Co dodat na závěr? Biografii generála Kudláčka napsal Tomáš Jiránek mimořádně čtivě, díky čemuž může oslovit širší čtenářskou obec. Zároveň však neslevil z odborných kvalit, takže přinese užitek vojenským historikům, ale i českým iberoamerikanistům a dalším zájemcům o dějiny Československa ve dvacátém století. Práce obsahuje seznam použitých pramenů a literatury i podrobný jmenný a věcný rejstřík. Uprostřed knihy je pak na křídovém papíře vložena šestnáctistránková obrazová příloha. Je dobře, že se rukopisu dostalo péče nakladatelství Academia a také poctivé redakční práce. V celé knize nenajdeme snad jediný překlep, což dnes již zdaleka nebývá standardem.

Recenze

Bloudění ve spleti etnických vztahů na Balkáně

Jan Pelikán

ROSŮLEK, Přemysl: *Albánci a Makedonská republika (1991–2014)*. Praha, Libri 2015, 395 stran, ISBN 978-80-7277-326-2.

Během poslední dekády postupně opadla vlna zájmu, kterou areál Balkánského poloostrova poutal od počátku devadesátých let především kvůli konfliktům v Chorvatsku, Bosně a Kosovu. Pozornost sdělovacích prostředků, ale i mnoha politologů a historiků, kteří rádi vyhledávají atraktivní témata, se logicky přenesla k jiným problémům. Region jihovýchodní Evropy je dnes převážně zmiňován v kontextu zpráv o strastiplném putování asijských a afrických běženců Řeckem, Makedonií, Srbskem či Chorvatskem. V jihovýchodní Evropě se přitom ještě ani zdaleka nepodařilo uhasit všechna ohniska napětí včetně problémů, které úzce souvisely s rozpadem federativní Jugoslávie. Vedle Bosny a Hercegoviny, která je dvacet let po skončení etnické války nefunkčním protektorátem spravovaným západními velmocemi, zůstává neutěšená situace především v Makedonii. Soužití většinových Makedonců a početné albánské minority, která tvoří minimálně čtvrtinu zdejší populace, zůstává nadále velmi konfliktní a snadno může přerůst v občanskou válku.

Vývoj etnických vztahů v Makedonii se pokusil v širším historickém kontextu analyzovat politolog Přemysl Rosůlek, patřící k mladší části střední generace

českých balkanistů. Rosůlek, který působí na Západočeské univerzitě v Plzni, se problematice moderních dějin Makedonie a aktuální situaci v tomto státě dlouhodobě věnuje. Vydal na toto téma několik vědeckých studií a článků, publikoval i krátký popularizační přehled makedonských dějin.¹

Je pochopitelně potěšitelné, že se v českém prostředí profiluje další takto zaměřený balkanista, který by potenciálně mohl navázat na vědecké úspěchy dvou našich významných makedonistů – dnes již osmdesátiletého profesora Ivana Dorovského a o dvě dekády mladšího profesora Jana Rychlíka – ale i před časem zesnulého albanisty Pavla Hradečného a zabezpečit tak vždy velmi důležitou generační kontinuitu badatelského výzkumu. Jak se z předmluvy k recenzované monografii dozvídáme, Přemysl Rosůlek knihu dlouho připravoval. Při vyhledávání heuristiky mohl využít několika stipendií a grantů. Opakovaně bádával v Makedonii, studoval v Bulharsku, příslušné informační zdroje shromažďoval během badatelského pobytu v Oxfordu.

Očekávání, že Rosůlkovo badatelské úsilí významným způsobem přispěje k rozšíření dosavadního stupně vědeckého poznání podstaty a souvislostí klíčového problému sociální a politické reality moderní Makedonie, se však bohužel naplnilo v míře jen velmi skromné. Autor se nepochybně seznámil s příslušnou teoretickou literaturou, disponuje solidním okruhem vědomostí o politickém systému současné Makedonie, dobře se orientuje v labyrintu stále se štěpících makedonských, albánských i menšinových politických stran a hnutí. Vyzná se v jednotlivých etapách politického vývoje Makedonie v uplynulém čtvrtstoletí. Jeho znalosti jsou však i v tomto směru mnohdy pouze parciální, zejména jim schází hlubší teritoriální a dějinná ukotvenost. Při čtení recenzované monografie záhy zjistíme, že Rosůlkovy vědomosti o historickém vývoji jihovýchodní Evropy i samotné Makedonie jsou dosti povrchní a někdy bohužel i značně torzovité. To je patrné z několika flagrantních výkladových chyb i faktografických nepřesností, o nichž se ještě zmíním. Absence nezbytné vědomostní základny však především viditelně limituje autorovu schopnost všestranně a správně analyzovat mnoho problémů soudobých dějin Makedonie. Rosůlek navíc mnohdy přejímá některá nesprávná interpretační klišé, která se především mezi západními balkanisty objevila v devadesátých letech.

V první části monografie Přemysl Rosůlek shrnuje základní teoretické postuláty, které uplatnil při analýze problematiky vývoje etnických vztahů v Makedonii. Stručně, bez větších zkreslení, ale též nikterak objektivně či inspirativně pojednává

1 ROSŮLEK, Přemysl: *Makedonie*. Praha, Libri 2008.

o koncepcích světově uznávaných vědců. Viditelně je přitom především ovlivněn dnes již klasickými díly Miroslava Hrocha a Ernsta Gellnera. Nemohu se však bohužel zbavit dojmu, že tato kapitola je do knihy zařazena spíše z nutnosti, aby dalšímu výkladu nechybělo povinné teoretické zastřešení. Při konkrétní analýze vývoje etnických vztahů v Makedonii je vliv vzpomenutých vědeckých autorit bohužel jen málo patrný.

V další části monografie Rosůlek čtenáře informuje o historických souvislostech vytváření aktuální etnické situace v Makedonii. Zabývá se mimo jiné teritoriálním vývojem Makedonie, pojednává o státních útvarech, které na jejím území existovaly, věnuje se proměnám etnické struktury populace žijící na makedonském území, specifickým okolnostem vzniku makedonského národa, etnickým poměrům v Titově Jugoslávii. Představuje také novodobé dějiny Kosova či vývoj albánského národa v moderní éře. Jak jsem již konstatoval, autor se v těchto pasážích nevyhnul chybám a nepřesnostem. Uvádí tak například, že balkánské války probíhaly v letech 1912 až 1920 (s. 80) nebo operuje s nepřesnou tezí, podle níž byli Albánci v meziválečné Jugoslávii považováni za albánsky hovořící Srby (s. 113). Daleko k pravdě má jistě i jeho tvrzení, že „bitva na Kosově poli v roce 1389 rozhodla o více než pět set let trvajícím panství Osmanů na Balkánském poloostrově“ (s. 81). Míru autorovy zasvěcenosti do etnogeneze (nejen) makedonského národa odráží jak jeho přeceňování významu prohlášení, v němž představitel chorvatského agrarismu Vladimír Maček – zcela účelově – uznal v roce 1936 nacionální svébytnost Makedonců (s. 98 n.), tak i jeho podivení nad faktem, že aktéři druhé fáze makedonského národního hnutí publikovali svá díla v bulharštině či v ruštině (s. 154). Víme přitom, že i protagonisté jiných národních hnutí, včetně českého, často publikovali své klíčové práce v cizích jazycích.

V podobných stručných přehledech dějin se s takovými chybami a výkladovými nepřesnostmi často setkáváme. Horší je, že se Přemysl Rosůlek dopouští zjednodušení a interpretačních nepřesností, i když pojednává o událostech a faktech, které zásadně ovlivnily vývoj etnické situace v Makedonii v uplynulém čtvrtstoletí. Na straně 52 například uvádí: „Následkem vyhánění a čistek v průběhu válek balkánských, první světové a pozdější výměny obyvatelstva dosáhly někdejší oblasti Osmanské říše vysokého stupně kulturní (etnické) homogenity.“ V průběhu obou balkánských konfliktů a první světové války jistě docházelo k mnoha případům nacionálně motivovaného násilí i k vyhánění části obyvatelstva na etnickém základě. Na rozdíl od podobných událostí, které se v jihovýchodní Evropě odehrávaly od srbského povstání v roce 1804 až do války v letech 1877–1878, však tyto násilnosti nevedly k plošné etnické homogenizaci území ztracených osmanskou říší. Koneckonců právě i díky tomu zůstalo v populaci žijící dnes na teritoriu Republiky Makedonie albánské etnikum tak početně zastoupeno.

Počet zavádějících tvrzení a nepřesných či zcela chybných interpretací narůstá v pasážích věnovaných vývoji v moderní éře. Jugoslávský a srbský spisovatel a politik Dobrica Ćosić je mylně označen za člena komunistického předsednictva Jugoslávie (s. 52). Autor důsledně používá název Komunistická strana Jugoslávie, a to i když pojednává o vývoji po roce 1952, kdy se strana přejmenovala na Svaz

komunistů Jugoslávie. Diskutabilní je tvrzení, že „projugoslávští komunisté ... zcela ovládli AVNOJ a poté se vypořádali s nekomunistickou opozicí“ (s. 120). Antifaštickou radu Národního osvobození Jugoslávie (AVNOJ) přitom KSJ vytvořila a od jejího vzniku řídila. Podobné platí o konstatování, že „demokratizace poměrů v Jugoslávii po roce 1974 znamenala hlubší decentralizaci země“ (s. 126). Ve skutečnosti posílení kompetencí jednotlivých částí federace před polovinou sedmdesátých let se obešlo bez demokratizace poměrů. Autoritářský charakter režimu se v posledním období Titova života – po přechodné liberalizaci společenských poměrů v letech 1966 až 1971 – naopak znovu posílil. Na straně 115 Rosůlek uvádí, že Kosovo bylo v roce 1945 spojeno se Srbskem a zbytek jeho území připadl Černé Hoře a Makedonii. Tímto tvrzením ovšem bezděky ukazuje, jak jsou jeho znalosti o okolnostech vzniku hranic v etnicky pestrém regionu této části Balkánu nedostatečné. Kosovo ani Makedonie totiž až do osvobození Jugoslávie nikdy neexistovaly jako administrativně-správní celky. Těžko tak Černá Hora a Makedonie mohly v roce 1945 získat část kosovského území. Na straně 120 se konstatuje, že po válce „proces etnokulturní homogenizace probíhal pod taktovkou jugoslávských a makedonských komunistů“. Vedení KSJ v té době iniciovalo a podporovalo vznik moderního makedonského národa. To však neznamenalo, že by v Makedonii uplatňovalo zásadně jiný kurz národnostní politiky než v dalších částech Jugoslávie. Ostatním etnikům žijícím v Makedonii (vyjma Bulharů) poskytlo ve srovnání s dosavadním vývojem nebývale rozsáhlý stupeň jazykových, školských či kulturních práv. Ostatně Rosůlek to v dalším výkladu potvrzuje, když hovoří o zřizování albánských škol či o periodikách vydávaných v albánštině.

Zcela nesprávně Přemysl Rosůlek pojednává o vývoji etnické situace v Kosovu v prvních dvaceti letech po skončení druhé světové války. Uvádí, že „politika denacionalizace albánského národa pokračovala v Kosovu také v 50. a 60. letech. Nezřídká s pomocí armády. Záměrem oficiální linie bylo přimět tyto obyvatele Kosova a Makedonie, aby se identifikovali jako Turci, a dokonce podporovat jejich emigraci do Turecka.“ (s. 115) Ve skutečnosti bělehradské vedení postupovalo vůči jugoslávským Albáncům relativně tolerantně, a to i po roce 1948, kdy se jeho vztahy s Albánií zásadně zhoršily. I když nadále udržovalo Kosovo pod mocenskou kontrolou tajné policie a razantně potlačovalo jakékoli ilegální aktivity, školská, kulturní a jazyková práva jugoslávských Albánců zůstala zachována a od konce padesátých let se dále rozšiřovala. Jugoslávské úřady po roce 1945 nikdy nenutily Albánce, aby přijali tureckou identitu. Nedovolovaly Albáncům – zejména těm kosovským – aby využívali dohody mezi Bělehradem a Ankarou a stěhovali se do Turecka. V letech 1948 až 1958 byli sice kosovští Albánci v mnoha ohledech diskriminováni (hlavně při získávání práce v úřadech a státních podnicích, při obsazování pozic ve stranických grémiích a aparátu SKJ atd.), v žádném případě však nelze hovořit o jejich odnárodňování.

Stejně nesprávné je i další Rosůlkovo tvrzení, podle něhož „represivní charakter poválečné politiky Jugoslávie v Kosovu kulminoval v první polovině 60. let. Jejím symbolickým vyjádřením se staly ústavní změny z roku 1963, které omezily status Kosova.“ (s. 116) Tehdy přijatá federální ústava sice autonomii Kosova nezmiňovala,

ale jeho samospráva, která byla navíc právě tehdy povýšena na stejnou úroveň, jakou měla od roku 1945 Vojvodina, byla zakotvena v ústavě Socialistické republiky Srbsko. V podmínkách autoritativního režimu měly navíc ústavní změny v zásadě druhořadý význam. Přibližně ve stejné době, tedy během první poloviny šedesátých let, v žádném případě nekulminoval represivní charakter politiky v Kosovu, ale jugoslávské vedení se naopak snažilo vstřícnými pobídkami získat sympatie zdejšího albánského obyvatelstva a dosáhnout jeho větší identifikace s Titovým režimem. V Prištině byla například zřízena filozofická a záhy nato právnická fakulta, Albáncům (stejně jako vojvodinským Maďarům) bylo umožněno studium na vojenských školách, razantně se zvýšily investice do kosovského hospodářství, státní orgány se pokoušely dosáhnout větší zaměstnanosti Albánců v průmyslových podnicích a úřadech, funkcionáři albánského původu získali větší podíl na moci nejen na lokální, ale i na republikové a federální úrovni. V roce 1965 se Veli Deva jako první Albáncem stal šéfem kosovské stranické organizace.

Recenzovaná monografie obsahuje rozsáhlou bibliografii, zahrnující tituly české, anglické, německé, bulharské, makedonské i albánské. Je škoda, že v ní chybí vynikající monografie Václava Štěpánka o vývoji Kosova ve dvacátém století, která vyšla již v roce 2011.² Pokud by se s ní Rosůlek seznámil, velké většině chyb, na které jsem poukázal, se mohl vyhnout.

Autor správně poznamenává, že uvolnění poměrů po roce 1966 přispělo ke zlepšení postavení Albánců v Jugoslávii. Zjevně mu však unikla jedna významná souvislost, která měla na vývoj etnických poměrů v Makedonii značný vliv. Po roce 1966 se v krátkém časovém období plně (tj. nacionálně, ekonomicky i politicky) emancipovali Albánci v Kosovu. V Makedonii byly však změny v tomto ohledu jen zanedbatelné. Již od konce šedesátých let se pak postavení zdejší albánské menšiny začalo opět zhoršovat. V roce 1969 se například z několika již existujících fakult zformovala univerzita v kosovské Prištině. Ve stejnou dobu úřady ve Skopji příznačně zrušily pedagogický institut, jedinou vysokou školu, na níž se v Makedonii vyučovalo albánsky. V sedmdesátých letech, kdy došlo k reálné albanizaci Kosova, diskriminace albánské menšiny v Makedonii narůstala. Omezovalo se albánské sekundární školství i kulturní instituce. Zastoupení makedonských Albánců ve stranických grémiích, státních úřadech nebo akademické sféře zůstávalo zanedbatelné nebo se ještě redukovalo. V Kosovu se tou dobou vytvořila početná a sebevědomá albánská elita, která pak hrála vůdčí roli i v devadesátých letech. Mezi tehdejšími makedonskými Albánci ji však nenajdeme. S velkými obtížemi se zformovala až po vzniku samostatné Makedonie. Rozdíl ve statusu kosovských a makedonských Albánců měl vliv na politické dění v druhé polovině osmdesátých let. Kosovští Albánci stávkami a masovými demonstracemi reagovali na snahy Miloševičova vedení omezit autonomii Kosova a fakticky tím oslabit i práva zdejší albánské většiny. V Makedonii tehdy došlo k mnohem menším protestům zdejších Albánců. Ti však disponovali nesrovnatelně menšími právy než Albánci v Kosovu. Makedonské vedení

2 ŠTĚPÁNEK, Václav: *Jugoslávie-Srbsko-Kosovo: Kosovská otázka ve 20. století*. Brno, Masarykova univerzita 2011.

ve vztahu k albánské menšině pokračovalo v dosavadním nacionalistickém kurzu, který se od Miloševičova přístupu ke kosovským Albáncům v ničem zásadním nelišil.

V Rosůlkově monografii tyto informace postrádáme. Logicky, ale citelně tak schází i zamyšlení nad tím, proč výrazně odlišná nacionální politika v Kosovu a v Makedonii v letech 1966 až 1987 prakticky nikterak neovlivnila charakter neformálních kontaktů mezi slovanským obyvatelstvem a zdejšími Albánci. Každodenní vztahy mezi plně emancipovanými kosovskými Albánci a srbskou populací byly v polovině osmdesátých let stejně chladné (a potenciálně výbušné) jako soužití reálně neplnoprávných Albánců v Makedonii a příslušníků zdejšího většinového etnika. Vstřícnost a emancipace v jedné administrativně-správní oblasti Jugoslávie měly tedy v tomto ohledu stejný efekt jako represe a diskriminace ve druhé části federace.

V dalších částech monografie Přemysl Rosůlek pojednává o vývoji etnických vztahů v Makedonii po rozpadu jugoslávské federace. V těchto pasážích se faktografické chyby redukuje, zcela ale nemizí. Výklad je však bohužel popisný a převážně dosti plochý. Některé, i důležité problémy zůstávají nevysvětleny, na další není čtenář ani upozorněn. Autorovi jistě nelze zazlívat, že například nedokázal podrobněji analyzovat zákulisí vývoje albánských politických stran, vzájemné vazby mezi jejich vůdci, jejich zakotvení v albánské populaci, charakter jejich kontaktů s elitami v Kosovu a v Albánii. V literatuře k této problematice nalezneme jen útržkovité zprávy, obsáhlejší a věrohodnější poznatky snad někdy v budoucnosti přinese až archivní výzkum. V recenzované monografii mi však mimo jiné chybí vysvětlení, nakolik byly pro politiku albánských stran v Makedonii důležité také jiné problémy společenského a ekonomického vývoje než nacionální otázka, či zda byl tento problém pro jejich postoje naprosto dominantní hned od rozpadu Jugoslávie. Rosůlek si také například neklade otázku, nakolik si makedonská politická elita již na počátku devadesátých let uvědomovala výbušnost albánského ohniska a zda potenciální hrozba albánského separatismu ovlivňovala její postoje již v období rozpadu jugoslávské federace.

Jak známo, v závěru roku 1991 vydala takzvaná Badinterova komise usnesení, v němž doporučila mezinárodní uznání Makedonie. Takové doporučení přitom ve stejné době odmítla vydat ve vztahu k obdobné žádosti Chorvatska, a to s odůvodněním, že v této republice nejsou dostatečně garantována práva národnostních menšin. Rosůlek se vůbec nezamýšlí nad tím, že formálně i reálně nebylo tehdy postavení Albánců v Makedonii o nic lepší než Srbů žijících v Chorvatsku a že Albánci přitom měli zhruba dvojnásobně větší procentuální zastoupení v populaci Makedonie než Srbové v Chorvatsku.

V roce 2001 se křehká etnická stabilita v Makedonii zhroutila a propukly zde několikaměsíční ozbrojené srážky mezi oddíly zdejších Albánců a jednotkami makedonské policie a armády, provázené z obou stran násilnostmi proti civilistům a jejich vyháněním na základě etnického klíče. V Rosůlkově monografii bohužel nenajdeme zřetelné objasnění důvodů, proč ke konfliktu došlo. Autor upozorňuje na vliv nedávné války v Kosovu a na dlouhodobou nespokojenost albánské části populace s jejím neplnoprávným postavením a se statusem Makedonie jako nacionálního státu makedonského národa. Nedozvíme se však nic o tom, zda byly ozbrojené akce

víceméně spontánním vystoupením místních radikálů, či zda povstání v Makedonii mělo širší a jasně určené programové záměry a cílilo ke sjednocení albánského etnického areálu. Autorův výklad je tu v mnoha směrech kontradiktorní a zmatený. Opakovaně konstatuje, že etnická situace v Makedonii byla ještě v roce 1999, či dokonce o rok později dobrá nebo uspokojivá a že nikdo s ozbrojeným konfliktem nepočítal (s. 152 n. a 192). Odkazuje přitom na dobové zprávy nevládních organizací blízkých Západu. Snad kvůli zachování politické korektnosti nedokáže, či nechce rozpoznat, že tyto jejich navenek nestranné reporty byly často ovlivňovány aktuálními velmocenskými zájmy a že je nutno s nimi zacházet stejně kriticky jako s každým jiným historickým pramenem. Za podobně pomýlené považují Rosůlkovy úvahy, v nichž zlehčuje závažnost příčin konfliktu. Považuje například za možné, že za vypuknutím bojů stál záměr makedonských politických stran odpoutat pozornost veřejnosti od jejich vlastních skandálů. Nevylučuje ani, že „v iniciační fázi konfliktu se jednalo o prostý boj mezi konkurenčními gangy albánských drogových dealerů, který byl až posléze úmyslně zmanipulován a transformován tak, aby získal etnopolitický rozměr“ (s. 193). Sporné jsou také jeho postřehy, vycházející často pouze z osobních rozhovorů vedených v Makedonii, že si albánská populace ozbrojený konflikt nepřála a začala sympatizovat s guerillou až po necitlivém zásahu státní moci proti povstalcům (s. 168 n.).

Některá důležitá fakta a souvislosti týkající se války v Makedonii v roce 2001 Rosůlek pomíjí nebo jim nepřikládá potřebný význam. V jeho knize najdeme jen okrajové zmínky o desetitisících uprchlíků, kteří museli kvůli bojům, ale především kvůli násilí ze strany většinového etnika opustit v roce 2001 své domovy. Autor konstatuje, že se 150 až 170 tisíc uprchlíků vrátilo do svých domovů. V knize se však vůbec nevyjadřuje k tomu, že v důsledku násilností se tehdy také podstatně redukoval počet Albánců žijících v jižních a východních částech Makedonie a naopak významně pokleslo zastoupení Makedonců v některých západních a severních regionech země.

V další části knihy se autor rozsáhle věnuje analýze takzvané ochridské dohody, jejímž uzavřením si západní státy vynutily ukončení etnické války v Makedonii. Rosůlek správně konstatuje, že makedonská strana znemožnila federalizaci státu, že však dohoda současně zavedla do politického systému mnoho prvků konsenzuální demokracie a její uplatňování přispělo k další separaci Makedonců a Albánců. Analýza však i tentokrát ulpívá víceméně na povrchu. Výkladu schází zobecnění i větší geografický záběr, v jehož rámci by bylo možné válku v Makedonii a ochridskou dohodu zhodnotit na pozadí událostí spojených s rozpadem Jugoslávie. Takový pohled by možná ukázal, že západní velmoci dokázaly více či méně úspěšně vyřešit řadu komplikací provázejících zánik Jugoslávie, ale nebyly s to si poradit s menšínovým problémem. Buď pasivně přihlížely etnické homogenizaci, jako tomu bylo v případě Chorvatska a Kosova, anebo se s nevelkým úspěchem snažily zavést mechanismy, které by mnohonárodnostním zemím na Balkáně přinesly společenskou stabilitu, efektivně fungující demokratický politický systém a ustavily by platformu pro vytváření multietnické společnosti. Ochridská dohoda, stejně jako daytonská dohoda o Bosně a Hercegovině, však dokázala pouze zastavit otevřený etnický

konflikt, nikterak však zmírnit ostré tenze ve vztazích mezi Makedonci a Albánci, respektive Bosňáky, Srby a Chorvaty.

Rozpačitý dojem z knihy nerozptyluje ani její závěrečná část, která pojednává o vývoji etnických vztahů v Makedonii v letech 2005 až 2014. Dokonce se mi zdá, že předcházející text byl již určitou dobu hotový a že autor k němu poslední kapitole dodatečně připojil. Svědčil by o tom rozdílný přístup k hodnocení perspektiv etnického soužití v Makedonii. Optimismus, který nalezneme ve větší části monografie, v poslední kapitole a v závěru knihy střídá skepse.

Přemysl Rosůlek nepochybně vynaložil na přípravu recenzované monografie mnoho času a námahy. Výsledný efekt však tomuto úsilí bohužel neodpovídá. V recenzi jsem přitom poukázal pouze na některé slabiny posuzované knihy. Text navíc neprošel pečlivější redakční úpravou, která by například nedopustila, aby byl opakovaně používán termín „judikatura“ tam, kde má být slovo „justice“ (s. 310, 313, 315). Autor by si však měl především, pokud chce analyzovat problémy moderních a soudobých dějin, osvojit základní metody historické práce, zejména kritický přístup ke zdrojům informací.

Recenze

Až na dno společnosti

Lucie Dušková

KALIFA, Dominique: *Les bas-fonds: Histoire d'un imaginaire*. Paris, Seuil 2013, 394 strany, ISBN 978-2-02-096762-4.

Dominique Kalifa je od roku 2002 profesorem dějin 19. století na pařížské Sorbonně (*Université Paris 1 Panthéon Sorbonne*), kde ve funkci vystřídal klasika svého oboru Alaina Corbina.¹ V letech 2008 až 2015 zároveň působil v pařížském Ústavu politických studií (*Sciences Po*) a ještě předtím všim začal v devadesátých letech pravidelně přispívat do literární rubriky deníku *Libération*. Kalifa se stejně jako Corbin zabývá dějinami reprezentací, symbolů a obrazů. Na rozdíl od něj se ale více soustředí na téma zločinu, policejního vyšetřování a lidí na okraji společnosti. Je autorem monografií o reprezentacích zločinu v populární kultuře,² o vzniku fenoménu soukromých detektivů,³ o příslušnících francouzské Cizinecké legie v Maghrebu⁴ a dalších knih. Kalifa je dnes znám a ceněn především jako historik,

1 Pražské nakladatelství Argo vydalo tři Corbinovy knihy: *Narcis a miazma: Pach a společenské představy 18. a 19. století* (2004), *Na stopě neznámému: Znovuzrození L. F. Pinagota* (2007) a *Vesnice „kanibalů“* (2011).

2 KALIFA, Dominique: *Crime et culture au XIXe siècle*. Paris, Perrin 2005.

3 TÝŽ: *Naissance de la police privée: Détectives et agences de recherches en France, 1832–1942*. Paris, Plon 2000.

4 TÝŽ: *Biribi: Les bagnes coloniaux de l'armée française*. Paris, Perrin 2009.

který neváhá do historické vědy vnášet inovativní témata, a jako skutečný odborník na populární kulturu 19. a začátku 20. století. I jeho v pořadí osmá monografie, jejíž název lze do češtiny přeložit jako *Lidská spodina: Dějiny jednoho imaginárna*, je příkladem inovativních přístupů i šíře odborného záběru.

Jak sám autor uvádí, kniha o lidské spodině zaujímá v jeho práci zvláštní místo. Lidská spodina totiž v jeho dosavadních výzkumech plnila spíše funkci „kulis“, a jakožto předmětu bádání se jí stejně jako ostatní historičky a historikové raději vyhýbal. Kromě toho, že je takové téma pokládáno spíš za popularizační a oddechové, patřící někam na pomezí černých kronik a senzačních historek z podsvětí, je totiž dost obtížně vědecky a metodologicky uchopitelné a ani v jiných sociálních vědách nemá žádnou popisnou ani analytickou hodnotu. Kalifa ale převrací perspektivu, respektive na tvrzení, že termín „lidská spodina“ nemá žádnou deskriptivní ani vypovídací hodnotu o sociálních skutečnostech, staví své vlastní teze. Žádná homogenní masa lidské spodiny sice nikdy neexistovala, ale existoval a existuje vnitřně heterogenní a rozporuplný svět nejrůznějších osudů a postav, skupinek a skupin společností vyloučených, které často stojí proti sobě, a především se řídí vlastními pravidly a vlastní přísnou hierarchií, což masová kultura spojila a zhmotnila do jedné literární figury. Právě tímto směrem Kalifa míří svůj výzkum a místo snahy lidskou spodinu analyzovat metodami historické sociologie se soustředí především na otázku jejích reprezentací. Zajímá ho analýza způsobů, jak byla lidská spodina popisována, s jakými atributy, místy a příběhy byla spojována, jaké sociální a hospodářské kontexty na tyto reprezentace působily i jak se vyvíjely a proměňovaly v čase. Zároveň ale neopouští ani terén prožívané zkušenosti. Těmto reprezentacím přiznává sociální aktérství, a to tím způsobem, že společnost se podle svých zakotvených představ o lidské spodině rozhoduje a jedná, jako by šlo o skutečnost. Jinými slovy, Kalifa pro svou analýzu využívá koncept sociálních imagináren (*imaginaires sociaux* – s. 21).

V tomto duchu také člení svou knihu: Zatímco v prvním oddílu se soustředí na vynoření figury lidské spodiny v jejích obrazových, sociálních i hospodářských kontextech, v druhém se věnuje vybraným příkladům, jak se představy o lidské spodině stávají sociálními aktéry. Ve třetím oddílu propojuje oba pohledy a ukazuje postupné proměny reprezentací lidské spodiny po druhé světové válce a načrtává další možné případy, kdy se v už proměněných formách stává sociálním aktérem naší přítomnosti.

Lidskou spodinu objevila společnost začátku 19. století. V důsledku průmyslové revoluce a modernizace, rychlé industrializace a urbanizace, masivní migrace

do měst i do zámoří byly narušeny tradiční sociální struktury a vytvářely se dosud neviděné sociální vztahy. Venkov se vyliďňoval a vznikaly rozsáhlé městské periferie, kde se koncentrovala chudina, závislá na překérní a špatně placené práci. Tradiční buržoazie znejistěla a dostala strach. Stále byly v platnosti především náboženstvím dané výklady světa, zároveň se ale v důsledku rychlých sociálních a ekonomických proměn změnil i pohled na chudobu. Zatímco středověkou optikou byli chudí vnímáni jakožto nešťastníci zasluhující milosrdenství, případně jakožto praví následovníci Krista, v 19. století se chudoba diskurzivně nerozlučně spojila se zlem a dekadencí, a v této perspektivě se masy městského proletariátu a čtvrtě, ve kterých žily, stávaly „přirozenou línou zla“ (s. 140). Demoralizace, neřest, špína (tělesná i duševní), zločin a špatnost byly motivy, které se nejčastěji objevovaly v dobových spisech lékařů, ekonomů, filantropů, sociálních reformátorů, včetně například Alexise de Tocquevilla nebo Friedricha Engelse, a dalších dobových expertů k označení dělnických vrstev a předměstí. Jako by tyto obrazy podle autora odpovídaly potřebě společnosti pojmenovat svůj strach. Masová kultura, zpočátku především literární díla typu *Bídníků* Victora Huga nebo *Tajnosti pařížských* Eugena Sue a rychle se rozmáhající tisk, tedy v 19. století vznikající „nový režim kultury založený na komercializaci a zmasovění kulturních produktů“, potom tyto obrazy v interakci se společenskou odezvou dál šířila a stereotypizovala (s. 132).

Druhý oddíl předestírá čtyři základní linie vyprávění, které podle Kalify o lidské spodině cirkulovaly, a zároveň čtyři příklady, v nichž se lidská spodina prostřednictvím představitosti stávala sociálním aktérem. V první řadě to byli policejní vyšetřovatelé, kteří ve snaze získat nad tímto prostředím kontrolu, orientovat se v něm a vtisknout mu nějaký řád jeho příslušníky a místa roztrídili do kategorií podle „ideálních typů“ a zařadili je do „impéria seznamů“ (s. 145). V policejních příručkách a slovnících se tak objevily například kategorie „padělatelů olivového oleje“, „falešných žebráků“, „bytařů“, „kasařů“, „podvodníků“, „přístavních zlodějů“, „pouličních zlodějů“ a podobně. Například v Londýně poloviny 19. století podle jednoho policejního spisu existovalo čtyřicet kategorií lidské spodiny (s. 155). Policejní habitus, kategorizace a katalogizace umožnily sestavit jakousi přehlednou „galerii nepřístupného“, podle lineární souslednosti odpovídající policejnímu myšlení. Odsud se pak tyto klasifikační tabulky rozšířily do dalších sfér, od tisku po sociální vědy. Kalifa mezi jinými uvádí příklad amerického sociologa Nelse Andersona, podle něž na začátku dvacátých let minulého století existovalo v Chicagu sedmačtyřicet kategorií lidí bez domova (s. 159). V této kapitole si samozřejmě nelze nevsimnout uplatnění perspektiv Michela Foucaulta: stejně jako Foucault i Kalifa ukazuje, jak poznání a katalogizace umožňují nad lidskou spodinou získat (diskurzivní) moc, ovládat a disciplinovat ji. Zároveň ale podobně jako slavný filozof na případu lidské spodiny demonstruje, jak jsou takzvané objektivní sociální kategorie především produktem představitosti a habitu těchto expertních kruhů a *de facto* součástí jejich sebelegitimizace.⁵

5 Srv. FOUCAULT, Michel: *Dohlížet a trestat: Kniha o zrodu vězení*. Praha, Dauphin 2000.

Druhá linie vyprávění podle Kalify staví na této kategorizaci a katalogizaci, kromě toho ale i na fantazii, touze po senzaci a po komercionalizaci. Je to linie líčení zážitků z výprav novinářek a novinářů v převlečení do městských slumů a předměstí, která vyústila do žánru investigativní žurnalistiky. Kalifa jmenuje celou řadu příkladů, mezi nimi i Elizabeth Cochraneovou, která se proslavila tím, že v osmdesátých letech 19. století psala o životě v chudinských předměstích Pittsburghu. Největší úspěch ale slavila, když po deseti dnech strávených v útulku pro šílence usvědčila v soudním procesu jeho vedení z nelidských metod (s. 186). Dalším příkladem sociálního aktérství vyprávění o lidské spodině je zrod „turismu do nebezpečných čtvrtí“. Zpřehlednění a reportáže, které se mimo jiné podílely také na nastolování sociálních otázek, podnítily touhu „vidět tu bídu na vlastní oči“. Návštěva těchto míst ale většinou přinesla zklamání, protože turista buď nespatriil vůbec nic, nebo ho zavedli do nějaké putyky, kde bylo vše naaranžováno tak, jak by podle vyprávění mělo předměstí vypadat (s. 214). Nicméně organizování těchto výprav přinášelo velké zisky prostředníkům i policii, která tato aranžmá trpěla.

Čtvrtá linie vyprávění pochází z pera básníků, malířů a literátů přelomu 19. a 20. století. Některé kategorie lidské spodiny, především postavy tanečnic, cikánských hudebníků, posléze i samotných básníků a malířů, se stávaly předmětem „touhy po poetickém úniku“, personifikací představ o nefalšované svobodných lidech, nsvázaných společenskými konvencemi, a některé městské čtvrtě, jako například pařížský Montmartre, těmto představám dodávaly romantické a svobodomyšlné kulisy. Přestože touha vidět je na vlastní oči přinášela čtenářům podobné zklamání jako v případě turistických výprav, zůstávaly oblíbenými tématy, jelikož jejich obrazy dokázaly poskytnout vítaný únik z příliš banální a přízemní každodennosti.⁶ Zejména obrazy putyk, křivolakých uliček, tanečnic a chudých malířů se staly také jedním z nejčastějších témat tehdy rychle nastupující kinematografie a pomáhaly dál stereotypizovat a stylizovat lidskou spodinu do oblíbené a osvědčené kulturní figury.

Třetí oddíl knihy ukazuje, jak spolu s ustavováním moderních sociálních států, zaváděním sociálního pojištění a podpory v nezaměstnanosti i s poválečnými proměnami v pohledu na práci postupně mizela lidská spodina v podobě, jak ji ustavilo 19. století. Nicméně přetrvávající potřeba pojmenovat, vyloučit, vidět senzaci spolu s krizí v sedmdesátých letech minulého století do slovního rejstříku vnesla a rozšířila pojem *underclass*, nebo také „noví chudí“ (s. 318). Řada příslušníků těchto vrstev měla imigrační kořeny a zázemí, což znovu přiživilo nejružnější představy o přirozených předpokladech k bídě, neřesti a kriminalitě i fantazie o nekonformních svobodných jedincích obývajících exotické země. Vedle toho se slovník obohatil o další aktualizované kategorie odpovídající novým socioekonomickým kontextům. Objevili se tak „lidé na sociálních dávkách“, „sociálně nepřizpůsobiví“, „sociálně vyloučení“ a podobně (s. 287). Pro řadu sociálních teoretiků, jako například Charlese Murrayho nebo Lawrence Meada, se pojem *underclass* stal argumentem k obraně

6 Mimoходом, s podobnou tezí přišel historik Sovětského svazu Alexej Yurchak při analýze představ o SSSR. Srv. kapitolu „Imaginární Západ“ v knize *Everything was forever, until it was no more* (Princeton, Princeton University Press 2006).

konceptí, podle nichž sociální zákonodárství vede k zahálce, nezaměstnanosti, rozpadu rodiny a ke kriminalitě a ohrožuje sociální řád. Kalifa tak ve třetím oddílu své knihy sleduje transformaci imaginárna o lidské spodině až téměř do současnosti, přičemž právě zde je nejznatelnější jeho postoj angažovaného historika.

Ve třetí části knihy je také nejpatrnější využití perspektiv teoretiků Frankfurtské školy, přestože odkazy na ně nalezneme i v prvních dvou oddílech. Nejvýrazněji tu také probleskuje myšlenka, že masová kultura je nositelkou určité filozofie, která při hlubší analýze poukazuje na základní společenské struktury. V tom Kalifův přístup neodbytně připomíná analýzu meziválečné německé společnosti formulovanou sociologem Siegfriedem Kracauerem. Ten ukázal, jak tehdy oblíbené filmové horory typu *Kabinet doktora Caligariho* odkrývaly *de facto* myšlenkové a identitní vakuum, v jakém se německá společnost ve dvacátých letech ocitla, a jak jsou filmové postavy typu doktora Caligariho předobrazem hypnotického tyрана, po kterém tehdejší společnost podvědomě toužila a na kterého se připravovala. Následně stejně oblíbené kýčovitě komedie z doby hospodářské a politické krize odváděly společnost od sebereflexe a pomáhaly ji ukolébat ve víře, že všechno zase bude snadné a dobré.⁷ Kalifova teze není tak fatalistická jako Kracauerova, nicméně podobně jako on nalézají v brakové kultuře zásadní historické prameny, s jejichž využitím lze rozkrývat hluboké společenské procesy a psát solidní sociální dějiny.

Dominique Kalifa svou monografií ukazuje, že i dějiny lidské spodiny mohou být seriózní vědeckou prací s analytickou hodnotou. Dokládá to i fakt, že v roce 2013 za *Lidskou spodinu* získal cenu rádia France Culture v kategorii odborných publikací a v roce 2015 byl francouzskou ministryní vědy a vysokého školství oceněn za celkový vědecký přínos. Důležité je především, jak jeho kniha převrací perspektivu a ukazuje, že dějiny lidské spodiny jsou především dějinami většinové společnosti a její potřeby popsat a pojmenovat své odvrácené stránky a svůj strach z měnícího se světa, potřeby vylučovat, moralizovat, disciplinovat. Úctyhodné je i množství citovaných zdrojů a jejich rozmanitost – nicméně chybějící bibliografie a soupis pramenů jsou zároveň největším nedostatkem knihy, tím spíše že práce je přímo založena na analýze populární kultury. Čtenář tak nedostává možnost udělat si ani celistvější představu o kulturní produkci k danému tématu. Ze středoevropského pohledu pak nezbyvá než litovat, že kniha se navzdory proklamované snaze být globálními dějinami soustředí především na frankofonní, hispanofonní a anglofonní části světa a že dějiny lidské spodiny ruského nebo německého jazykového prostoru jsou v ní zmíněny jen vzácně. Tohle ale působí spíše jako inspirující výzva.

7 KRACAUER, Siegfried: *From Caligari to Hitler: A Psychological History of the German Film*. Princeton, Princeton University Press 1947.

Recenze

Až příliš zaujaté vyvracení „černé legendy“

Marek Šmíd

GUIDUCCI, Pierluigi: *Oltre la leggenda nera: Il Vaticano e la fuga dei criminali nazisti*. Milano, Mursia 2015, 430 stran, ISBN 978-88-4255-548-3.

Rozsáhlá monografie italského historika a právníka Pierluigiho Guiducciho (1951), jejíž název by se dal přeložit jako *Co se skrývá za černou legendou: Vatikán a útěk nacistických zločinců*, se zabývá kapitolou, která po sedmdesáti letech stále vzbuzuje zájem i řadu spekulací – roli katolické církve, respektive Vatikánu při úniku nacistických zločinců z Německa do západní Evropy (Španělsko, Švýcarsko), na Blízký východ (Sýrie, Egypt) či do zemí Jižní Ameriky (Argentina, Chile, Brazílie, Paraguay či Venezuela). Do značné míry představuje polemiku s knihou amerického historika rakouského původu Geralda Steinachera *Nacisté na útěku*,¹ jejíž autor tvrdí, že osmi stovkám nacistických funkcionářů se podařilo opustit poválečné Německo a uprchnout před spravedlností, rovněž za pomoci Vatikánu a Červeného kříže. Guiducciho práce je rozdělena do třinácti kapitol, které jsou vyvážené a logicky na sebe navazují. Doplnují je zajímavé přílohy z archivů, přehledný soupis literatury a jmenný rejstřík.

Vatikánské intervence ve prospěch válečných uprchlíků, mezi něž se v poválečném zmatku a chaosu v poraženém Německu vmísili i mnozí představitelé nacistické

1 STEINACHER, Gerald: *Nazis on the Run: How Hitler's Henchmen Fled Justice*. New York, Oxford University Press 2011.

třetí říše, jsou jednou z údajných temných stránek pontifikátu papeže Pia XII. Základní teze autora je však jednoznačná: pokud byl Svatý stolec ochoten pomáhat v rámci charitativních aktivit všem poválečným uprchlíkům bez rozdílu, rozhodně tak vědomě nečinil ve prospěch elit nacistické strany. Na četná obvinění Vatikánu prostřednictvím rakouského biskupa Aloise Hudala, který se po válce opravdu podílel na pomoci nacistům při útěku, vystavoval jim vatikánské pasy a ukrýval je v římských klášterech (týkalo se to například Adolfa Eichmanna, Josefa Mengeleho, Ericha Priebkeho či Anteho Paveliče), kvůli čemuž se stal jakýmsi prototypem „vatikánské kolaborace s nacismem“, Guiducci odpovídá, že se tak dělo bez vědomí a podpory vatikánské hierarchie v čele s papežem Piem XII. Poté co se Pius o Hudalových aktivitách dozvěděl, naopak ho přiměl rezignovat na vedení německé koleje Anima v Římě a stáhnout se do ústraní.

Hutný text práce, který obratně zasazuje Vatikán do mezinárodního dění po druhé světové válce, vychází z autorova dlouholetého studia ve vatikánských, evropských a amerických archivech (USA, Argentina), díky čemuž představuje fundovanou polemiku s přežívajícími ideologickými kliše některých historiků a černobílým viděním novinářů. Guiducci před čtenářem postupně odhaluje síť soukromých rezidencí, hotelů a penzionů v Rakousku a severní Itálii, jež byly zapojeny do útěku nacistů z Německa a na cestě jim poskytovaly pohostinnost. Veškerá obvinění Vatikánu, konkrétně především janovského arcibiskupa Giuseppa Siriho, že se na tomto komplotu podílel, autor na základě studia Historického diecézního archivu v Janově odmítá a zdůrazňuje arcibiskupův dlouholetý odtažitý postoj od fašismu i nacismu. Vyvrací také obvinění vznášená vůči Papežské komisi pomoci (*Pontificia Commissione di Assistenza*) v Janově v čele s Ferdinandem Baldellim, Carlem Eggerem a Otto Fallerem, jež byla v roce 1944 zřízena na pomoc válečným uprchlíkům. Autor tvrdí, že představitelé církve včetně zástupců humanitárních organizací o přítomnosti nacistů v církevním prostředí v Itálii nevěděli, takže ji nemohli podporovat nebo krýt. Zároveň poukazuje na humanitární aktivitu Svatého stolce v poválečné době ve prospěch tisíců potřebných.

Výsledky studia v amerických archivech podle Guiducciho dokazují, že nacistickým činitelům často vydávaly cestovní pasy úřady Spojenců. Do italských přístavů přicházeli nacisté s pasy jiných států, například známý velitel gestapa v Lyonu Klaus Barbie přicestoval s pasem Spojených států amerických. Na útěku ze střední Evropy jim pomáhala mezi jinými státy vítězného tábora například Francie, jejich „odchod“ krylo Rakousko nebo východní Německo. Nacisté mohli získat cestovní doklady také od Mezinárodního Červeného kříže, který takto pomohl do zahraničí kupříkladu přednímu organizátorovi holocaustu Adolfu Eichmannovi. Prezident Červeného kříže Carl Jacob Burckhardt byl totiž za druhé světové války nadšeným obdivovatelem nacismu a otevřeným antisemitou; jeho organizace byla navíc zřejmě ovládána německou tajnou službou. Nacisty při útěku podporovaly i četné falešné humanitární organizace, založené jejich blízkými osobami, jako byla v roce 1951 zřízená Tichá pomoc pro válečné zajatce a internované osoby (*Die Stille Hilfe für Kriegsgefangene und Internierte*).

Na základě výzkumů amerických archivů, zejména Národního bezpečnostního archivu (*National Security Archive*) ve Washingtonu, píše Guiducci rovněž o tajné zpravodajské organizaci generála Reinharda Gehlena, která vznikla v dubnu 1946 v americkém okupačním pásmu Německa převážně z německých pracovníků. Logicky do ní tak „vpluli“ mnozí někdejší prominentní nacisté; někteří z nich později vstoupili do americké Ústřední zpravodajské služby (CIA) a vyhnuli se tím trestům za válečné zločiny. Hlavní motivací západních spojenců se s nastupující studenou válkou stalo omezení sovětského vlivu, k čemuž neváhali využít služeb a zkušeností bývalých nacistů, smýšlejících často silně antikomunisticky. Závěr knihy možná překvapí čtenáře tvrzením, že se někteří vlivní nacisté uplatnili jako zkušení odborníci nejen ve Spojených státech amerických, ale i v Sovětském svazu. Poměrů v českých zemích se autor stručně

dotýká v podkapitole „Tragédie v Sudetech“, kde přehledově sleduje poválečné události v některých českých městech. Popisuje násilí páchané na Němcích, jež označuje za etnickou čistku, prováděnou za pasivního přihlížení Sovětů.

„Černou legendu“ o spolupráci Vatikánu s nacisty autor považuje za umělý výtvor některých proticírkevních kruhů v čele s ateistickým Sovětským svazem, které chtěly maskovat vlastní kooperaci s Hitlerovým režimem v určitém období falešným obviněním Vatikánu. V českém prostředí byla papežská politika za války a po ní předmětem dehonestace v dílech jako *Vatikánská politika za druhé světové války*, *Spiknutí proti republice* či *Církev v našich dějinách*² nebo v komunisty zaplaceném posudku vatikánské politiky z pera právního experta Antonína Hobzy.

Pierluigi Guiducci v díle pojatém snad až příliš apologeticky hájí přesvědčení, že katolická církev rozhodně nemohla chránit někoho, kdo se účastnil perzekuce jejích biskupů, kněží, řeholníků, duchovních i laiků a kdo se v samotné papežově římské diecézi podílel na násilí a likvidaci Židů během války. Ostatně vatikánsko-německé vztahy byly značně pošramoceny bezprostředně po přijetí konkordátu v roce 1933 a definitivně poničeny po vydání antinacistické encykliky *S palčivou starostí* (*Mit brennender Sorge*) v březnu 1937. Katolická církev naopak odsuzovala

2 LEHMANN, Leo H.: *Vatikánská politika za druhé světové války*. Praha, Tiskové a nakladatelské družstvo Blahoslav 1947; SVOBODA, Alois – TUČKOVÁ, Anna – SVOBODOVÁ, Věra: *Spiknutí proti republice*. Praha, Melantrich 1949; ČERNÝ, Bohumil a kol.: *Církev v našich dějinách*. Praha, Orbis 1960.

vraždy, masakry a krveprolití, přičemž usilovala o spravedlivé procesy s jejich viníky, jak se k tomu Pius XII. zavázal již při setkání s britským premiérem Winstonem Churchillem v Římě v srpnu 1944. Veškeré aktivity kněží, kteří nacistům pomáhali, považoval Svatý stolec za jejich soukromou iniciativu, většinou však o nich zřejmě nevěděl. Někteří Němci, kteří dožili v římských kláštrech (jako například syn šéfa nacistické strany Martin Adolf Bormann), se stali podle Guiducciho zbožnými a přesvědčenými katolíky. Jejich křty a účast na svátostech ukazují podle autora knihy spíše na křesťanskou podporu bližního ze strany církve, nikoliv na sympatie s nacistickou politikou.

Guiducciho práce určitě představuje zajímavou reakci italského církevního historika na diskusi, jež se rozproudila v roce 2003, kdy byl Svatý stolec obviněn z podpory nacistických zločinců na útěku po skončení druhé světové války. Objektivně zhodnotit tuto historii a argumenty zaznívající v polemice o ní však bude možné až po otevření fondů Tajného vatikánského archivu v Římě k pontifikátu Pia XII., které současný papež František slibuje.

Anotace

OLEXÁK, Peter – SAFANOVIČOVÁ, Anna (ed.): *Antológia časopiseckých a novinových článkov Andreja Hlinku*. Martin, Matica slovenská 2013, 265 s., ISBN 978-80-8128-087-0;

LETZ, Róbert (ed.): *Andrej Hlinka vo svetle dokumentov*. Bratislava, Post Scriptum 2014, 360 s., ISBN 978-80-89567-36-2.

V poměrně nedávné době vyšly dvě zajímavé edice dokumentů, jež přinášejí články, studie a zamyšlení z pera jedné z nejvýznamnějších osobností slovenských dějin 20. století, kněze, politika a poslance Národního shromáždění, organizátora, překladatele, publicisty, papežského komořího a apoštolského protonotáře, monsignora, národního buditele a v neposlední řadě signatáře Martinské deklarace ze dne 30. října 1918 Andreje Hlinky (1864–1938). Jeho život je hluboce spjat s dějinami Slovenska první poloviny minulého století. Sympatie české veřejnosti si bezpochyby získal v roce 1906, kdy byl v rámci tuhé uherké perzekuce odsouzen k dlouholetému vězení. Po roce 1918 ztělesňoval Hlinka Slovenskou lidovou stranu i slovenské úsilí o dosažení autonomie. Jeho osobnost

dosud budí na Slovensku zájem historiků, teologů a odborné veřejnosti, čehož dokladem jsou četné vědecké studie, konference a zprávy v médiích, jež se jeho života a doby dotýkají.

Anotované edice prezentují relevantní soubor Hlinkových článků s politickým, hospodářským, náboženským, kulturním či literárním zaměřením, které byly zveřejněny na Slovensku i za jeho hranicemi. Promlouvá z nich vnímavý, emotivní a zbožný autor. Edice Petra Olexáka a Anny Safanovičové představuje soubor třiašedesáti chronologicky řazených článků z let 1893–1938, Letzova edice obsahuje – rovněž v chronologickém pořadí – padesát devět článků z téměř stejné doby (1894–1938). Jejím cenným obohacením je ovšem vydatná obrazová příloha, podrobný poznámkový aparát i rozsáhlý komentář editora k Hlinkovým textům. Obě publikace obsahují jmenný rejstřík. Reprezentativní výběr těchto edic bezpochyby ušetří zájemcům čas ve slovenských archívech či při pátrání po Hlinkových studiích, roztroušených v mnohých dobových novinách a časopisech, například v *Katolíckych novinách*, *Slováku*, *Tatranském Orlu* či *Eudových novinách*.

Předložené edice mohou být současně výzvou pro českou historickou obec k diskusi o osobnosti Andreje Hlinky, jeho místu v československých dějinách a první Československé republice, jeho osobních, vědeckých či politických kvalitách, což víceméně česká historiografie dosud přehlížela. Mohou posloužit k hlubší reflexi jednoho z hlavních tvůrců domácí politiky ve 20. století i k britské analýze slovenské společnosti tehdejší doby, přání jejíž katolické většiny Hlinka zřetelně artikuloval. A také být inspirací pro přehodnocení některých negativních stanovisek českých historiků, která vnesli do veřejného povědomí Hlinkovi současní kritici a odpůrci, zejména Tomáš Garrigue Masaryk a Edvard Beneš, a která v našem prostředí bohužel zdomácněla. Tak převládalo vnímání Andreje Hlinky jako zatvrzelého, neochotného, radikálního, emotivního a neústupného nacionalistického politika, který během první republiky dospěl k přesvědčení, že „manželství“ Slováků nejen s Maďary, ale ani s Čechy se nevydařilo, a směřoval k rozchodu s nimi. Kritické edice Hlinkových textů tak představují v mnohém též zrcadlo nastavené nám samým.

Marek Šmíd

PAŽOUT, Jaroslav (ed.): *Každodenní život v Československu 1945/48–1989*. Praha – Liberec, Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci 2015, 239 s., ISBN 978-80-87912-35-5 a 978-80-7494-250-1.

Každodennost patří mezi méně probádané sféry v čase socialistické diktatury v Československu, v posledních letech však vzniká čím dál více projektů, které se jí snaží konceptuálně a tematicky uchopit. Jednou z posledních publikací s tímto zaměřením je

anotovaný sborník kolektivu autorů z českých a slovenských akademických institucí v edici Jaroslava Pažouta, který usiluje o zachycení různých aspektů každodennosti v celém období od konce druhé světové války, respektive od komunistického převratu v únoru 1948 až do pádu komunistického režimu v listopadu 1989.

Kniha je rozdělena do tří velkých částí. První z nich byla koncipována se záměrem nahlédnout každodennost z obecnější perspektivy. Na úvod se Robert Kvaček zamýšlí nad samotným konceptem a smyslem studia každodennosti, navazuje Martin Franc s přehledovou studií o 50. a 60. letech a uzavírá Jan Rychlík pohledem na dobu tzv. normalizace. Druhá část je souborem případových studií, založených většinou na starších výzkumech autorů. Petr Bednařík se pokouší ukázat socialistickou každodennost z pohledu médií a podává přehled o těch hlavních, která ji mezi lety 1945 a 1989 profilovala. Zuzana Beňušková popisuje techniky nahrazování církevních svátků sekulárními, jejich cíle a účinnost. Alžběta Čornejová charakterizuje a typizuje odborové rekreace v 50. a 60. letech a načrtává jejich vývoj. Michal Ulvr srovnává československý a americký automobilový průmysl od 30. do 60. let a klade si přitom otázku, proč ještě v 60. letech se v Československu nevyráběl cenově dostupný automobil, jakým byl americký Ford ve třicátých letech. Miroslav Vaněk přibližuje každodennost nekonformní mládeže v 80. letech a na příkladech tří skupin – punkerů, ekologických aktivistů a vysokoškoláků – nuancuje snahy interpretovat jejich činnost jakožto cíleně disidentské aktivity. Nakonec Petr Kopal zachycuje každodennost z hlediska životního osudu filmového režiséra Karla Steklého.

Poslední část se zabývá socialistickou každodenností vzhledem k jejímu potenciálu pro výuku historie na základních a středních

školách. Jaroslav Pinkas rozebírá možnosti, jak přiblížit československá 50. léta studentům vyšších ročníků základních škol a středních škol na životě tehdejší nekonformní mládeže. Kamil Činátl pak poukazuje na přednosti výuky dějepisu prostřednictvím lokálních a školních pramenů, které mohou sloužit jako důvěrně osvojené ilustrativní příklady.

Z výše nastíněného shrnutí mimo jiné zřetelně vyplývá, jak je kniha široce rozkročená a různorodá. Právě tento zdánlivý nedostatek ale může být pokládán za její největší přínos. Poukazuje totiž na to, že každodennost v období 1945–1989 v Československu je širokým a různorodým polem, které ani zdaleka nelze sevřít ve dvoustránkové nebo i rozsáhlejší publikaci. A nedopomůže k tomu ani reprodukování či resumování dřívějších a již publikovaných výzkumů, ke kterému se řada autorů uchýlila. Otázkou také zůstává, komu je vlastně publikace určena. Odborníci zabývající se tímto tématem se z knihy příliš nového nedovědí a dají přednost četbě fundovanějších studií. Pro čtenáře z řad pedagogů nebo širší veřejnosti sice nemusí tematická roztržitost znamenat takovou překážku, problém ale může představovat různá úroveň konceptualizací jednotlivých příspěvků, z níž plynou dost různorodé čtenářské nároky.

Lucie Dušková

SEIFERT, Jaroslav: *Publicistika (1933–1938). Dubia. Společná prohlášení. (Dílo Jaroslava Seiferta, sv. 13.)* Ed. Michal Topor. Praha, Filip Tomáš – Akropolis 2011, 615 s., ISBN 978-80-7304-006-9;

SEIFERT, Jaroslav: *Publicistika (1939–1986). Dubia. Společná prohlášení. (Dílo Jaroslava Seiferta, sv. 14.)* Ed. Jiří Brabec a Michal Topor.

Praha, Filip Tomáš – Akropolis 2014, 621 s., ISBN 978-80-7304-006-9.

Publicistika a společná veřejná prohlášení jsou pevnou a neodmyslitelnou součástí díla básníka Jaroslava Seiferta (1901–1986). Právě v nich jako by se často citlivě zachvíval nervní tep doby. Přinášejí bezprostřední svědectví o poetově vnímání světa, o dobových vzepětích, ale i o kompromisech, jimž pisatel podléhal. První část jeho publicistických textů a společných prohlášení byla vydána renomovaným nakladatelstvím Akropolis v rámci souborné kritické edice Seifertova díla již v roce 2004 – spolu se vzpomínkovými črtami, jež původně vycházely jako fejetony (srv. SEIFERT, Jaroslav: *Hvězdy nad rajskou zahradou. Publicistika 1921–1932. Dubia. Společná prohlášení.* Ed. Jiří Brabec. Praha, Akropolis 2004, 499 s.). Aktuálně představované svazky tedy chronologicky navazují na 12. díl Seifertových spisů a zahrnují období let 1933–1986, které se vyznačovalo prudkými společenskými turbulencemi.

Skýva denního chleba básníků bývá tenká a okoralá, přivydělávat si psaním do novin a redakční prací představovalo i pro poetu Seifertova formátu patrně nutnost. Nepohrdl ostatně zpočátku ani takovými přivýdělkami, jako bylo vymýšlení reklamních sloganů či titulků pro němý film (srv. sv. 12, s. 497). Po první světové válce přispíval do sociálnědemokratického tisku, po vzniku KSČ pak do tisku komunistického. Po rozchodu s komunistickou stranou v roce 1929 se vrátil k práci pro tisk sociální demokracie. Psal nejvíce do *Práva lidu*, *Večerníku Práva lidu* a *Ranních novin*. Po zániku uvedených titulů přešel k 1. lednu 1939 do nově vzniklého deníku *Národní práce*. Od května 1945 do roku 1949 pracoval v redakci odborářského deníku *Práce*. Poté se již publicistikou živil v menší míře. Odrazem jeho vzrůstající společenské angažovanosti od druhé

poloviny 60. let se staly rozhovory či anketní odpovědi, významné jsou pak zejména jeho veřejné projevy z let 1968–1970.

Jaroslav Seifert ve 30. letech recenzoval nová literární díla a provedení divadelních představení, nevyhýbal se ani referátům o vernisážích výstav či o realizaci pomníků (včetně těch neúspěšných či nenaplněných, jako byl pomník Bedřichu Smetanovi v Praze). Občas se objeví i příležitostné črty, inspirované přírodou, poetikou města nebo (pro Seiferta příznačně!) posláním matek. Společensky kritické motivy jsou spíše potlačeny, zazní občas v tónech lehkého sarkasmu či ironie, jako když Seifert vysvětluje, proč se moskevské děti nemohly účastnit v roce 1933 soutěže o nejkrásnější sovětské dítě a konkurovat dobře živeným růžolícím děvčátkům z venkova. Děti z Moskvy, poznamenané ještě útrapami občanské války a bídou velkoměsta, jsou „příliš vyhublé, nemocné, nečesané, zavšivené, strupaté“ („Moskevské děti, nežárlete!“, sv. 13, s. 19). Pokud Seifert komentuje aktuální politické dění, činí tak obvykle ve stručných glosách, jako když například uvítal volbu nového prezidenta Republiky československé Edvarda Beneše v roce 1935. Tehdy mimo jiné napsal: „Věci naší demokracie spočinuly v nejlepších rukou.“ („Symbol demokracie“, sv. 13, s. 300)

Nejproblematictější součástí Seifertova díla jsou články publikované v roce 1942 v *Národní práci*. Byly podepsány jeho jménem či šifrou, kterou používal, ale básníkův autorský podíl je zde sporný (podobné články vycházely v té době ve zmíněných novinách také pod jmény novináře Josefa Trojana a literárního kritika Antonína Matěje Píši). Čteme je se zvláštním pocitem – Seifertovy typické motivy jsou promíšeny s dobovými frázemi, vyjadřujícími loajalitu protektorátní reprezentaci a vůdcům třetí říše, i s hrozbami vlastnímu náro-

du, že si svou zatvrzelostí přivodí nepřízeň mocného německého národa. O těchto článcích se po roce 1945 většinou taktně mlčelo, ale po roce 1989 se stávají občas objektem hodnocení značně příkrého (naposledy v článku Moniky Hořené „Co ministr nepřipomněl“ v *Haló novinách* 24. září 2016, s. 5). S vynášením soudů bychom však měli být opatrní. Kontrapunkt k protektorátním článkům tvoří statě a společná prohlášení z 60. let a z období „normalizace“, kdy Seifert prokázal značnou míru osobní odvahy. Mezi společnými prohlášeními, která signoval, nalezneme například prohlášení „Dva tisíce slov“, „Manifest Klubu angažovaných nestraníků“ a posléze i „Prohlášení Charty 77“.

Tři svazky publicistiky Jaroslava Seiferta představují zásadní pramen k poznání básníkovy díla. Lze je číst i jako dokumenty své doby, nesoucí v sobě její pečeť. S ediční přípravou jednotlivých svazků lze vyslovit spokojenost. Jsou vybaveny jmenným rejstříkem, ediční poznámkou, seznamem zkratek a obrazovou přílohou. Jistě si je opatří nejen specialisté v oboru historiografie a dějin literatury, ale i zájemci ze širší veřejnosti.

Jiří Křestan

SEIFERT, Jaroslav: *Všecky krásy světa. Co všechno zavál sních. Dodatky. (Dílo Jaroslava Seiferta, sv. 15.)* Ed. Marie Jirásková. Praha, Filip Tomáš – Akropolis 2015, 713 s., ISBN 978-80-7304-006-9.

„Ve středu 8. ledna 1919 kvečeru zabouchal u nás rozčilený Ivan Suk a už na prahu překotně oznamoval, že Šťastný provedl atentát na doktora Kramáře. (...) Ty dva výstřely z revolveru sestřelily naše romantické nápady politické jako fajfky na stělnici.

A byli jsme rázem moudřejší a chytřejší, možno-li to tak označit. A rozhodně jsme z oblak spadli na zem a nic se nám při tom nárazu nestalo.“ (*Všecky krásy světa*, s. 304 a 306.) Čin zběhlého studenta Aloise Šťastného, jímž se snažil sprovodit ze světa neoblíbeného ministerského předsedu Karla Kramáře, nezbažil asi definitivně všech romantických iluzí ani Jaroslava Seiferta, ani jeho druhy z anarchistického Sdružení anacionálních studentů, kam atentátník docházel. Čím by ostatně byl básník beze snů a imaginace...?

Jen ještě dopovězme, že atentátník byl brzy na Kramářovu přímluvu omilostněn. To existoval ještě svět, v němž něco platily velkorysost, rytířské ctnosti a slušné vztahy mezi lidmi rozdílných názorů, chtělo by se říci. Když jednou v hovoru v kavárně pověděl básník František Halas žertem před levicově naladěnou společností přítomnému spisovateli Rudolfu Medkovi, že je pro ně třídní nepřítel, ten se jen usmál a „odpověděl, že se diví, proč jen tři dny“ (s. 474). Smáli se jistě všichni. Po Medkově smrti na počátku protektorátu se s ním s dojetím loučil básník a socialista Josef Hora, do roku 1929 člen Komunistické strany Československa.

Některé příkopy se v paměti starých lidí jeví občas pochopitelně více zasypány, než možná byly v době jejich mládí a středního věku. Ponořit se do vzpomínkových textů básníka Jaroslava Seiferta nicméně je velkým dobrodružstvím. Přinášejí úchvatné, poetickým citem hýřící obrazy, v nichž se objevují lidé v často nečekaných situacích. Předložený svazek obsahuje na prvním místě memoáry *Všecky krásy světa*, které pro vydání v exilových nakladatelstvích v září 1981 (Sixty-Eight Publishers v Torontu a Index v Kolíně nad Rýnem) připravila editorka anotované publikace Marie Jirás-

ková. Kniha poté vyšla v Československu v cenzurované podobě v letech 1983 a 1985.

Vzpomínkové fejetony psal ale Seifert i jako mladý muž. V roce 1929 je upravil ke knižnímu vydání pod názvem *Hvězdy nad rajskou zahradou* (v řadě *Spisů Jaroslava Seiferta* nakladatelství Akropolis vyšly ve 12. svazku). Zachytit svědectví o minulosti a o lidech ve víru dějin považoval za svůj permanentní úkol a povinnost. Rozmnožoval své memoárové texty a podklady k nim shromažďoval prakticky až do konce života. Plánoval například napsat vzpomínku na Edvarda Beneše a na schůzky u něho po druhé světové válce, na počátku 80. let si naskicoval vzpomínku na filozofa Jana Patočku. Již o deset let dříve také připravil vzpomínkové texty, které měly doprovázet fotografie Prahy pořázené Oldřichem Rakovcem. Vzpomínky s názvem *Co všechno zavál snít*, doplněné na některých místech verši, mohly ovšem vyjít až v roce 1992. Text ve svých variantních podobách tvoří druhou část posledního svazku Seifertova díla.

Seifertovy memoárové texty byly k současnému vydání pečlivě edičně připraveny, čtenáři se dostává upozornění na různou podobu některých pasáží a na cenzurní zásahy, jakož i obsažných vysvětlujících poznámek. Že se přípravy publikace ujala Marie Jirásková, bylo přirozenou volbou nakladatele – editorka s těmito texty pracovala již v minulosti a byla k takovému úkolu nad jiné skvěle připravena. Kniha je vybavena jmenným rejstříkem, podrobnou ediční poznámkou a skromnou obrazovou přílohou (se dvěma chybně uvedenými odkazy na čísla stran). Objemný svazek završuje soubor kritického vydání *Díla Jaroslava Seiferta*. Jde o vskutku velkolepý projekt nakladatelství Akropolis, v našich poměrech dozajista mimořádný, který si zasluhuje nejvyšší ocenění.

Seifertovy vzpomínkové texty jsou především cenné svou literární hodnotou, obsahují ovšem i řadu faktografických informací, které mohou být užitečné pro historiky a zájemce o soudobé dějiny. Procházejí jimi bratři Čapkové, František Halas, Vladimír Holan, Josef Hora, Jindřich Hořejší, František Hrubín, Jaromír John, Marie Majerová, S. K. Neumann, Vítězslav Nezval, A. M. Piša, F. X. Šalda, Karel Teige, Vladislav Vančura, Jan Zrzavý a mnozí další, Seifert se také vrací ke svým inspiracím Karlem Hynkem Máchou, Boženou Němcovou, Janem Nerudou či Jaroslavem Vrchlickým. Přál bych si, aby historiky inspirovala i elegantní řeč básníková, která je pravým hymnem rodné řeči. Úctu k blízkým, k umělcům například, vyjadřuje ne frázemi, které se tak snadno derou do pera, ale básnivými obrazy, nad jejichž úchvatnou hloubkou se tají dech. Připomeňme třeba, co si Jaroslav Seifert představoval, že se stane po úmrtí malíře Jana Zrzavého v jeho bytě pod Pražským hradem, tam hned u zámeckých schodů. „Vejde anděl. Vážně a důstojně. (...) V ateliéru zvedne anděl paletu s barvami ještě mokrymi a vrátí se opět na pavlač. Pak se přesmykne přes zábradlí a s paletou, kterou ponese na konečcích prstů obou rukou, vznese se nad střechy domů, nad věže Hradu a zmizí v nedohlednu. A tam někde mezi hvězdami – což víme, kde jsou vlastně nebesa – položí ji pak k nohám Leonarda da Vinci.“ (s. 512 n.)

Jiří Křesťan

STEHLÍK, Michal: *Slovensko: Země probuzená, 1918–1938*. (První republika, sv. 1.) Praha, Academia 2015, 193 s., ISBN 978-80-200-2405-3.

Je známým faktem, že když je řeč o první Československé republice, vybavují se Čechům většinou její české reálie, události a osobnosti, zatímco ty slovenské zůstávají až na výjimky kdesi v pozadí. Zaplnit chybějící mezeru v našich znalostech a povědomí v tom směru se pokusil známý český historik Michal Stehlík. Jeho kniha o meziválečném Slovensku sleduje tehdejší politické, národnostní, hospodářské, sociální, kulturní a náboženské proměny východní poloviny společného státu. Autor věnuje pozornost dramatickým zvratům, významným událostem a důležitým osobnostem, jež v onom dvacetiletí utvářely podobu Slovenska a udávaly směr jeho budoucího vývoje. Kniha je výsledkem Stehlíkova dlouholetého profesního zájmu o Slovensko a do značné míry volným pokračováním jeho publikace *Češi a Slováci 1882–1914: Nezřetelnost společné cesty* (Praha, Togga 2009).

Kniha *Slovensko: Země probuzená, 1918–1938* je rozdělena do třinácti kapitol včetně úvodu a závěru, které doplňuje obrazová příloha, soupis literatury a jmenný rejstřík. Jádro práce představují nejrozsáhlejší kapitoly třetí a čtvrtá, které tvoří téměř třetinu knihy a věnují se chronologicky politickým dějinám Slovenska v období první republiky. Autor klade důraz na politické mezníky, státoprávní poměry, politické stranictví a volební systém, vztah Čechů a Slováků a autonomistické snahy slovenského tábora. Značný prostor zabírají medailonky osobností slovenského politického života, které autor považuje za významné spolutvářce života země.

Publikace vychází především ze slovenské literatury, kterou Stehlík doplňuje

nepočtenou českou produkcí. Jeho ambicí však není předložit novou historickou syntézu, ale bilancovat současný stav poznání a předložit jej českému čtenáři. Poslání práce je především osvětové. Má přispět k tomu, aby v zúženém pohledu na československé dějiny především jako na český příběh nebyl zapomenut podstatný slovenský faktor při budování společného státu, a čelit častému svodu vnímat slovenskou otázku v letech 1918–1938 jako pouhý boj za nenaplněnou autonomii. Přestože autor v pohledu na události na Slovensku nepřekračuje stín domácí historiografie, jeho kniha může být výzvou k poměrně širší aktivitě: inspirovat české historické prostředí k výzkumu slovenských dějin a ke kritickému zhodnocení soužití ve společném státě, k vymezení vůči dávno zdomácnělým klišé a k pojímání slovenských dějin jako pestrobarevné plejády různých příběhů, jejichž tvůrci artikulovali své představy v historicky podmíněném kontextu a s odlišnou politicko-duchovní zkušeností. Již proto by Stehlíkova kniha neměla uniknout pozornosti zejména českých historiků, případně studentů historie, kteří ji mohou uvítat jako základní manuál pro snazší orientaci v tématu.

Přesto je možná na škodu, že Michal Stehlík předkládá čtenáři poměrně stručný popisný text, který nemůže plně vystihnout specifičnost a jedinečnost slovenského prostředí a jeho vývoje. Domnívám se, že právě slovenské dějiny v době národního dozrávání by si zasloužily detailnější vhléd či polemiku se zažitými stereotypy na české, ale i slovenské straně. Na druhé straně je chvályhodné, že se Stehlík systematicky vydává na terén, který je téměř výlučně spojován s výzkumem slovenských kolegů; to má někdy pro českého čtenáře za následek, že mu unikají širší okolnosti či souvislosti, které slovenský text automaticky předpokládá.

Kniha *Slovensko: Země probuzená* je v každém případě vítaným doplňkem českých syntéz k dějinám 20. století, které zcela zapominají, že významnou kapitolu ve společném příběhu Československa sepsali rovněž Slováci. Jejím příjemným obohacením je početná obrazová příloha, která je v historických textech podobného zaměření skutečnou výjimkou. Současně tato publikace vyšla jako první svazek rozsáhlého edičního projektu nakladatelství Academia nazvaného První republika. Již nyní se můžeme těšit na další práce z této řady.

Marek Šmíd

UNOKI, Ko: *International Relations and the Origins of the Pacific War*. New York, Palgrave Macmillan 2016, 246 stran, ISBN 978-1-137-57202-8 (tištěná kniha i e-kniha).

Evropští čtenáři, a ještě konkrétněji ti středoevropští, jsou zvyklí na pohled na druhou světovou válku v Tichomoří spíše očima Američanů, možná Britů. Japonské hledisko zůstává mírně stranou (nemluvě o čínské, malajské, nebo dokonce holandské historiografii), a proto se vyplatí vzít do ruky knihu japonského autora Ko Unokio *Mezinárodní vztahy a vznik války v Tichomoří*. Japonská historiografie druhé světové války je v posledních letech na vzestupu a její přednosti obvykle spočívají ve snaze využívat moderní vědecké metody.

Jak už název knihy napovídá, i v tomto případě se jedná o pokus aplikovat sadu metodologických nástrojů a pojmů skrývajících se pod označením *international relations* (obvykle se zkratkou IR) na vypjaté období zakončené rozsáhlým střetnutím mezi evropsko-americkými kolonizátory Tichomoří a východní Asie s japonskými dobytčnými plány. Právě japonský úhel

pohledu dovoluje zachytit nejen jiné nuance celého problému, ale také naznačuje, že Japonci stále vidí (chtějí vidět?), že vinu za tichomořskou válku nenesou pouze oni.

Knihu otevírá krátký přehled událostí americko-japonské pacifické války a na něj navazuje poměrně rozsáhlý (vzhledem k tloušťce publikace) úvod, osvětlující teorie realismu a tranzice moci v oblasti mezinárodních vztahů. Přínosnější je kapitola o japonsko-amerických vztazích v letech 1853–1941, která mapuje setkávání, mýjení a narůstající komplikace mezi těmito dvěma mocnostmi. Zaujme opakované zdůrazňování, že do velmocenských praktik bylo Japonsko vlastně zataženo Američany, respektive že tyto praktiky mohli Japonci názorně vidět v chování Američanů vůči nim samotným. Agresivita americké politiky v oblasti Tichomoří je v poslední čtvrtině 19. století a v prvních desetiletích 20. století neoddiskutovatelná, stejně jako snad ještě více žraločí nátura britského imperialismu. Tato nejrozsáhlejší část knihy pojednává sice o převážně dobře známých událostech a procesech, avšak ukazuje některé z nich v docela jiném světle – chtělo by se napsat ve světle japonském.

Následující kapitola „Teorie mezinárodních vztahů a vznik války v Tichomoří“ se pokouší využít teoretické poznatky při popisu samotných počátků střetnutí, nicméně mnohdy se jedná o aplikaci nepříliš dovednou. Zajímavěji působí závěrečná část „Válka v Tichomoří a budoucnost východní Asie“, v níž autor hledá řadu paralel mezi současnou Čínou na straně jedné a Spojenými státy americkými na straně druhé. Čína zde v historických analogiích hraje obdobnou roli jako císařské Japonsko ve 30. letech minulého století. Je ale otázkou, zda se nejedná o přílišné zjednodušování a možná i o zbytečný přírůstek celé publikace.

Knihy by však neměla uniknout historikům zabývajícím se druhou světovou válkou, a zvláště Tichomořím a Japonskem (resp. japonsko-americkým vztahem) v ní. Je potřebným protikladem k převažující většině evropocentrických nebo amerikocentrických děl. Kniha obsahuje poznámkový aparát, bibliografii (včetně odkazů na řadu japonských prací) a rejstřík.

Dalibor Vácha